

ЗМІСТ

Вступ.....	9
Розділ 1. Теоретичні основи формування соціальної активності підлітків засобами соціально-педагогічного проектування.....	14
1.1. Формування соціальної активності підлітків як наукова проблема.....	14
1.2. Соціальна активність підлітків: поняття, сутність, структура.....	32
1.3. Соціально-педагогічний проект як засіб формування соціальної активності підлітків.....	48
Розділ 2. Дослідно-експериментальна робота з формування соціальної активності підлітків засобами соціально-педагогічного проектування.....	66
2.1. Дослідження вихідного рівня сформованості соціальної активності підлітків.....	66
2.2. Розробка та впровадження соціально-педагогічного проекту, спрямованого на формування соціальної активності підлітків.....	82
2.3. Аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи.....	90
Висновки.....	95
Список використаних джерел.....	100

ВСТУП

На сучасному етапі розвитку українського суспільства все більшої актуальності набуває проблема формування соціально активної особистості, її готовність діяти як в інтересах держави, так й у власних інтересах. Соціально-економічні та суспільно-політичні процеси, які нині відбуваються в Україні, уможлиблюють залучення особистості до активної перетворювальної соціальної діяльності, що сприяє розвитку самостійного мислення, відповідальності за власні вчинки, здатності свідомо приймати обґрунтовані рішення та виявляти активність у розв'язанні соціальних проблем.

Особливого значення виховання соціальної активності має для підлітків, які активно залучаються до соціального життя та формують новий соціальний досвід. Підготовка дітей до активної, соціально значущої, сповненої особистісного смислу життєдіяльності, морального становлення школярів є найважливішою складовою розвитку суспільства. Закладена в Законі України «Про освіту», Національній програмі виховання методологія виховання надає пріоритет розвиненій особистості, її життєвому й професійному самовизначенню, самореалізації, життєтворчості у відповідності з національними цінностями та в контексті ідеї інтеграції Української держави до європейського простору.

Тому одним із перспективних завдань шкільної освіти є не лише успішна соціалізація учнівської молоді, а й розвиток їх індивідуальних творчих здібностей, підтримка їх особистої самоцінності, ініціювання та розширення соціальних аспектів їх діяльної активності, і що важливіше, формування їх соціальної активності як засобу життєтворчості дитини. Зокрема, у Національній програмі виховання дітей та учнівської молоді в Україні зазначається, що сучасне виховання має відігравати випереджальну роль в демократичному процесі, ставати засобом відродження національної культури, припиненням морально-духовної деградації, стимулом пробудження таких

якостей, як совість, патріотизм, людяність, почуття власної гідності, творча ініціатива, підприємливість тощо; бути гарантом громадянського миру і злагоди в суспільстві. У сучасній соціокультурній ситуації головною домінантою виховання є формування в особистості ціннісного ставлення до навколишньої дійсності та самої себе, активної за формою та моральної за змістом життєвої позиції.

Саме тому останнім часом в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти все більше уваги приділяється питанням формування соціальної активності особистості, оскільки вияв активності у соціальній сфері сприяє не лише позитивному та конструктивному формуванню особистісної ідентичності, але й впливає на позитивні зміни у соціальній системі країни. Учні, особливо старшої школи, розглядаються як активний суб'єкт життєдіяльності, особа, яка здатна реалізувати свої потенційні можливості, жити повноцінним життям, самостійно діяти, здійснювати власний вибір, ухвалювати незалежні рішення та відповідати за їхні наслідки.

Соціальна активність є основною якістю людини, яка забезпечує її самовираження й самореалізацію в соціальних групах, суспільстві загалом. За умови сформованості цієї якості особистість впливає на суспільні відносини, успішно реалізує свою життєву позицію в різних видах соціальної діяльності.

Проблема соціальної активності особистості завжди перебувала в центрі уваги як зарубіжних (І. Кант, А. Адлер, Дж. Дьюї, А. Маслоу, Е. Еріксон та інші), так і вітчизняних (І. Бех, Т. Алексеєнко, А. Мудрик, Н. Остапенко, І. Павлова, Ю. Пятіна, В. Радіонова, О. Скрипченко, С. Максименко, Л. Спіріна, М. Рожкова та інші) дослідників.

Інтерес до вивчення соціальної активності підлітків як психолого-педагогічного феномена обумовлюється наявністю в представників цієї вікової групи, через їх психофізіологічну специфіку, значного потенціалу, готовності й бажання робити соціально значущі дії. Проблеми соціальної активності підлітків досліджувались з різних позицій у роботах Б. Вульфо́ва, П. Конанихіна, А. Лутошкіна, Т. Мальковскої, А. Мудрика, Л. Новікової,

М. Рожкова, Л. Уманського та інших. Окремі аспекти проблеми формування соціальної активності стали предметом дисертаційних досліджень останніх років: Н. Клімкіна, І. Колесов, В. Косовець, Л. Нафікова, О. Тельна. Особливості змісту та розвитку соціальної активності старшокласників визначено й охарактеризовано у науковому доробку С. Абрамової, А. Аніщенко, О. Бекзпалько, Т. Мальковської, В. Панка, М. Уйсімбаєвої.

Обґрунтування та розробка ефективних форм та методів соціального виховання школярів, які покликані стимулювати їхню активність здійснено в роботах С. Харченка, С. Подмазіна, В. Рибалки, Г. Селевка, І. Якиманської та інших, в яких доведено, що лише активні форми особистісно зорієнтованого виховання створюють умови для ефективного накопичення кожною дитиною власного соціального досвіду, усвідомлення загальнолюдських цінностей, дають змогу виявляти ініціативу, творчість, самостійність у процесі діяльності.

Серед різних форм роботи, орієнтованої на формування соціальної активності підлітків, провідне місце належить проектній діяльності, яка забезпечує реалізацію їхніх індивідуальних потреб та здібностей, розвиток самостійності, творчості, набуття досвіду соціально корисної діяльності.

Зміст і значення проектної діяльності у вихованні особистості охарактеризовано у наукових працях Дж. Дьюї, Дж. Джонсона, В. Лукова, З. Лук'янової та ін. Теоретичні засади проектної діяльності розкриваються у дослідженнях В. Гузеєва, О. Коберника, Н. Матяш, О. Пехоти, Є. Полат, В. Радіонова, В. Слободченкова, С. Сисоєвої, І. Шендрик та інших. Використання проектів у виховній роботі досліджено В. Ассаул, М. Бабкіною, С. Ізбаш, С. Прищепою, М. Уйсімбаєвою та ін.

Разом з цим, в більшості досліджень проектна діяльність розглядається переважно як вид навчальної діяльності. В процесі теоретичного аналізу проблеми ми не знайшли достатньо робіт, які б розкривали особливості та потенціал соціально-педагогічного проектування у формуванні соціальної активності підлітків.

Актуальність проблеми, яка визначається об'єктивною потребою

сучасного українського суспільства у вихованні соціально активних громадян, потенційними можливостями закладу загальної освіти, як соціального інституту у сфері виховання соціальної активності підлітків; значним виховним потенціалом проектної діяльності у формування соціальної активності підлітків зумовила вибір теми дослідження «Формування соціальної активності підлітків засобами соціально-педагогічного проектування».

Об'єкт дослідження – процес формування соціальної активності підлітків.

Предмет дослідження – формування соціальної активності підлітків засобами соціально-педагогічного проектування.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та практично перевірити можливості соціально-педагогічного проектування у формуванні соціальної активності підлітків в закладі загальної середньої освіти.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати теоретичні та прикладні аспекти проблеми формування соціальної активності підлітків у науковій літературі.
2. Визначити сутнісні характеристики соціальної активності підлітків.
3. З'ясувати сутність та потенціал соціально-педагогічного проектування у формуванні соціальної активності підлітків.
4. В результаті дослідно-експериментальній роботі перевірити ефективність програми формування соціальної активності підлітків засобами соціально-педагогічного проектування.

Гіпотеза дослідження ґрунтується на передбаченні, що формування соціальної активності підлітків можливо за умов врахування вікових особливостей дітей підліткового віку, дотримання принципів добровільності, творчої діяльності, самостійності, суб'єкт-суб'єктної взаємодії підлітків і дорослих, підвищення мотивації підлітків до діяльності, яку вони виконують, становлення практичних навичок прояву соціальної активності в різних видах діяльності.

Методи дослідження:

- **теоретичні:** аналіз педагогічної, психологічної, соціально-педагогічної, соціологічної літератури з проблеми дослідження для вивчення теоретичних основ досліджуваної проблеми, визначення понятійного апарату дослідження, сутності поняття «соціальна активність», психолого-педагогічних основ формування соціальної активності у підлітків; систематизація й узагальнення наукових поглядів на сутність та способи формування соціальної активності підлітків;

- **емпіричні:** опитування, бесіда, тестування, ранжування, метод незакінчених речень, експертної оцінки, спостереження; педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний, контрольний етапи) для збору фактологічного матеріалу з метою перевірки ефективності застосування соціально-педагогічного проектування у процесі формування соціальної активності підлітків у закладі загальної середньої освіти;

- **статистичні:** кількісний та якісний аналіз результатів дослідження і статистична обробка отриманих даних для забезпечення об'єктивності діагностики та достовірності одержаних результатів.

Теоретичне значення роботи полягає в узагальненні теоретичних підходів до проблеми дослідження; уточнені понять «соціальна активність підлітків», «соціально-педагогічне проектування»; визначено потенціал соціально-педагогічного проектування у формуванні соціальної активності підлітків; подальшого розвитку набули форми та методи формування соціальної активності підлітків, зокрема, засобами соціально-педагогічного проектування у закладах загальної середньої освіти.

Практичне значення дослідження полягає у розробці та впровадженні в освітній процес закладу загальної середньої освіти програми формування соціальної активності підлітків засобами соціально-педагогічного проектування; доборі діагностичного інструментарію для вивчення рівнів сформованості соціальної активності підлітків, який може бути використаний в практичній роботі педагогічними працівниками закладів загальної середньої освіти.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ПІДЛІТКІВ ЗАСОБАМИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОГО ПРЕКТУВАННЯ

1.1. Формування соціальної активності підлітків як наукова проблема

Становлення проблеми соціальної активності особистості як однієї із проблем дослідження в науці взагалі, і в соціальній педагогіці зокрема, пов'язане з наявністю соціального замовлення на формування особистості соціально активного типу, з усвідомленням значущості даної проблеми й наявністю практичного досвіду щодо її вирішення в умовах реальної педагогічної практики.

У сучасному українському суспільстві актуалізується проблема виховання особисті як активного суб'єкта життєдіяльності, здатного діяти цілеспрямовано та самостійно, обирати вид діяльності та відповідати за її наслідки, брати активну участь у громадських справах. Саме соціальна активність особистості забезпечує її свідоме, творче ставлення до життя і ґрунтується на соціальній взаємодії з навколишнім соціальним середовищем та передбачає зв'язок із духовним життям суспільства. Особливого значення виховання соціальної активності має для старших підлітків, які активно залучаються до соціального життя, набувають нового соціального досвіду.

У нашому випадку, з урахуванням предмету дослідження, соціальне замовлення визначається потребою суспільства й держави у вихованні, навчанні й розвитку підлітків, що володіють такою соціально й особистісно значущою властивістю (якістю, характеристикою) як соціальна активність.

Соціальне замовлення суспільства на виховання соціальної активної молоді актуалізована у Концепції розвитку освіти України на період 2015-2025

років, Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Національній програмі виховання дітей та учнівської молоді, Концепції Нової української школи, в Законах України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», в яких зазначено, що завдання виховання дітей як соціально активних громадян полягає в підготовці учнів до самостійного суспільного життя, наданні допомоги в особистісному самовизначенні, формуванні соціальних умінь та досвіду соціальних відносин [54, 4].

Проблема формування соціально активної особистості, її готовність діяти як в інтересах держави, так й у власних інтересах є найбільш актуальною проблемою на етапі розвитку та становлення українського суспільства.

Наше суспільство потребує громадян, які здатні свідомо приймати обґрунтовані рішення та виявляти активність у розв'язанні соціальних проблем.

Особа, яка здатна реалізувати свої потенційні можливості, жити повноцінним життям, самостійно діяти, здійснювати власний вибір, приймати незалежні рішення, та відповідати за їхні наслідки – це активний суб'єкт життєдіяльності

Проблема соціальної активності особистості завжди перебувала в центрі уваги дослідників і є предметом дослідження різних галузей знань – філософії, психології, педагогіки, соціології. Проте, як наголошують науковці, незважаючи на широке вживання останнім часом поняття «соціальна активність» однозначного його тлумачення досі немає, кожна наука розглядає соціальну активність особистості з точки зору свого предмета дослідження.

У міждисциплінарних дослідженнях вивчаються різні аспекти соціальної активності особистості: методологічний аспект (К. Абульханова-Славська, Є. Ануфрієв, Г. Ареф'єва, Т. Богданова, Л. Буєва, В. Мордкович та ін.); соціальний аспект (О. Капто, Т. Лапіна та ін.); психологічний аспект (Б. Ломов, В. Моралов та ін.); педагогічний аспект (О. Ломов, Т. Мальковська, В. Сітаров, В. Сластьонін, Ю. Сокольников та ін.).

Значний внесок у розробку проблеми соціальної активності особистості зробили філософи Є. Ануфрієв, Г. Ануфрієва, Л. Архангельський, Л. Буєва,

В. Беленький, Ю. Волков, О. Ключев, М. Каган, В. Мордкович, М. Нугаєв, В. Смірнов, Л. Станкевич, О. Якуба, У. Отрут.

У роботах К. Абульханової-Славської, Є. Ануфрієва, О. Леонт'єва, А. Мудрика, Т. Мальковської, В. Петровського, С. Рубинштейна й ін. розкривається природа й сутність феномену соціальної активності, її структура й загальні закономірності розвитку.

Для визначення сутності поняття «соціальна активність особистості», того постійного, що зберігається в явищі при різних його варіаціях, розглянемо співвідношення понять «активність – активність особистості – соціальна активність».

У філософських дослідженнях активність виступає як універсальна властивість, те, що властиве всьому живому. У психології активність визначається як властивість і співвідноситься або з категорією поведінки, або з діяльністю. При цьому активність розглядається як загально психологічне поняття, що виступає як характеристика, якісний показник будь-якого психічного процесу або властивості.

Термін «активність» має різні трактування. Так, у Великому тлумачному словнику сучасної української мови поняття «активність» визначається як складна багатомірна, багатоаспектна сутність: здатність до реакції, взаємодія з чим-небудь [24]. Разом з тим, розглядаючи активність як внутрішню притаманну властивість матерії, характеристику взаємодіючих систем і явищ, пов'язану з їхньою здатністю до саморуху, самозміни й саморозвитку І. Джидарьян, наголошує на тому, що вищий рівень активності досягається лише людиною, для якої характерними є не тільки психічна, а й соціальна активність чи діяльність [43].

На думку Л. Рувинського, «людина під час взаємодії з зовнішнім світом проявляє той чи інший вид активності, у якій відтворюються і формуються її психічні властивості за такого підходу активність є безпосередньою рушійною силою розвитку особистості. Починаючи з відображення зовнішніх впливів у дитини, і продовжуючись потім у процесі людської діяльності, активність

сприяє розвитку особистості» [99, 21].

В. Хайкін на основі аналізу наукових праць вітчизняних і закордонних дослідників виділяє три основні підходи до визначення сутності поняття активність. По-перше, активність є однією із характеристик процесу діяльності індивіда. По-друге, активність визначають як стан, протилежний пасивності. По-третє, активність використовують для позначення ініціативності суб'єкта [126]. В. Небиліцин розглядає активність як групу особистісних якостей, що обумовлюють внутрішню потребу індивіда до освоєння навколишнього світу. При цьому така потреба, на думку автора, реалізується в розумовому, соціальному й поведінковому плані [82].

Аналіз даних визначень дозволяє виділити дві сутнісні характеристики активності: саморух, що характеризується внутрішньою детермінацією, і взаємодія з навколишнім середовищем – і на цій основі розглядати активність як іманентну властивість матерії, що обумовлює й проявляється в саморусі при взаємодії із зовнішнім середовищем.

Трохи інший зміст у поняття активність вкладається при розгляді «активності особистості», у цьому випадку вона розглядається як деяка властивість індивіда, притаманна індивідові й його поведінці, що характеризує не лише поведінку і діяльність суб'єкта, але й у цілому визначає життєву позицію людини. У науковій літературі є різні підходи до розуміння змісту поняття «активність особистості»: як риса темпераменту, що характеризується енергією впливу людини на навколишній світ і подоланням перешкод на шляху до мети [107]; як діяльне ставлення особистості до світу, здатність створювати суспільно значущі перетворення матеріальної і духовної сфер на основі засвоєння історичного досвіду людства; реалізація у творчій діяльності, вольових актах, спілкуванні [109].

У психологічному словнику (за редакцією А. Петровського і М. Ярошевського) поняття «активність особистості» подається через активну життєву позицію людини [95].

Сутність активності людини О. Крупнов визначає як «забезпечення

безперервної взаємодії суб'єкта із світом» [63, 28]. Людина, взаємодіючи із соціальним середовищем, спрямована на оволодіння цим середовищем, реалізацію усвідомлюваного нею необхідного майбутнього, самореалізацію, виявлення й прояв закладеного в самому суб'єкті потенціалу, самотрансценденцію (вихід за межі свого «я», перетворення навколишнього середовища).

Активність особистості розглядається К. Роджерсом, О. Бодальовим та С. Гончаренком як «джерело перетворень, підтримки життєво значущих зв'язків особистості з навколишнім світом» [97, 74], якісна і кількісна міра взаємодії людини з оточенням [17, 98], «здатність людини до свідомої трудової та соціальної діяльності, міра цілеспрямованого, планомірного перетворення нею навколишнього середовища й самої себе на основі засвоєння багатств матеріальної і духовної культури» [36, 21].

У соціальному світі, наголошує О. Іванов, активність особистості – це здатність людини виробляти суспільно значущі перетворення в соціокультурному середовищі на основі оволодіння багатствами матеріальної і духовної культури, що виявляється у творчості, вольових актах, спілкуванні [51].

У дослідженні В. Мордковича та В. Посмикалова зазначено, що особистість підпорядкована суспільним вимогам і не може розглядатися поза її соціальним життям, оскільки вона як соціальна істота, що повторює спільні для всіх погляди, виконує спільні для всіх звичаї, виявляє спільні для всіх дії [78].

Отже, активність – це здатність змінювати навколишню дійсність у відповідності до особистих потреб, поглядів, мети. Як риса особистості активність проявляється в енергійній, ініціативній діяльності, у праці, у навчанні, у громадському житті, різних видах творчості, у спорті, іграх та ін. [105].

Особливість і специфіка активності людини визначається її свідомістю, особливостями психіки, специфікою процесу соціалізації. В. Хайкін вважає, що для визначення поняття «активність особистості» необхідно враховувати такі

положення. По-перше, активність набуває своєї специфіки тільки в структурі й сутності діяльності. По-друге, людська активність забезпечує формування й розвиток світу культури й соціокультурних відносин. По-третє, активність конкретного суб'єкта визначається особливостями соціального середовища, у якому здійснюється його життєдіяльність, і в цілому специфікою процесу соціалізації. По-четверте, активність людини завжди багатоваріативна, не існує чітких меж її розвитку й перетворення [126].

Розвиток активності особистості та форми її виявлення мають соціально спрямований характер. Адже, особистість як істота суспільна формується впродовж життя та розвитку у соціумі. У соціальному світі активність особистості – це здатність людини виробляти суспільно значущі перетворення в соціокультурному середовищі на основі присвоєння багатств матеріальної і духовної культури, що виявляється у творчості, вольових актах, спілкуванні, де сутнісною характеристикою активності особистості виступає активна життєва позиція людини, що виражається в його ідейній принциповості, послідовності у відстоюванні своїх поглядів, єдності слова і діла [51].

Відповідно, активність особистості спрямована на суспільно значущі перетворення у соціумі є її соціальною активністю. Незважаючи на широке вживання останнім часом поняття «соціальна активність особистості» однозначного його тлумачення поки немає.

Так, у філософії соціальна активність особистості визначається як внутрішня властивість особистості, якість соціального суб'єкта і його ставлення до соціального середовища, у процесі усвідомленої діяльності, що характеризує зміст і ступінь корисності її для суспільства (Є. Ануфрієв, О. Архангельський, Є. Мануйлов, В. Мордкович). На думку Є. Ануфрієва, соціальна активність є головною ознакою в характеристиці особистості як суб'єкта суспільних відносин [7, 111]. У свою чергу, В. Мордкович визначає соціальну активність як суттєву суспільну якість людини. Він наголошує на тому, що соціальна активність виявляється в здатності суб'єкта до цілеспрямованої взаємодії із середовищем, здатності, яка ґрунтується на його потребах та інтересах, є

внутрішньою готовністю до дії й виявляється як усвідомлена та енергійна діяльність, спрямована на перетворення різних аспектів дійсності й самих соціальних суб'єктів [77, 15].

Найбільш змістовно філософське розуміння соціальної активності особистості визначено у філософському словнику соціальних термінів. Соціальна активність визначається як одна з характерних рис способу життєдіяльності соціального суб'єкта, що відображає міру (рівень) спрямованості здібностей, знань, навичок, концентрації вольових, творчих зусиль на реалізацію невідкладних потреб, інтересів, мети, ідеалів завдяки освоєнню, руйнуванню існуючих або створення нових умов, життєво важливих зв'язків з природним і соціальним середовищем, формування особистісних соціальних якостей [123, 31].

К. Ясперс акцентує увагу на взаємозв'язку стану соціуму й соціальної активності особистості. Він вважає, що від активності особистості, яка виявляється в духовному самовдосконаленні, залежить подолання негативних тенденцій соціуму. Освоєння стратегій поведінки у важких життєвих ситуаціях, бажання змінити навколишній світ у кращий бік сприяють зниженню абсурдності світу й дозволяють людині виявити себе й свої можливості [135].

На думку К. Лоренца, основними чинниками формування активності особистості є соціальні норми й культура. Людина пристосовується до навколишнього середовища, адаптується до неї, опановуючи соціальні й культурні норми. Їхня різноманітність і специфіка детермінують активність людини [66].

О. Давидов пов'язує активність людини й діяльність. Результатом діяльності індивіда стає формування особливої якості особистості – «рефлексивної модальності», що проявляється у виникненні потреби людини в постійному саморозвитку, самозміні, зміні соціуму [39].

Ю. Резник наголошує на тому, що соціальна активність особистості проявляється в громадянськості і передбачає такі складові, як здатність до захисту загальнолюдських прав і свобод, можливість свободи вибору й

самовизначення в різних видах діяльності, уміння взаємодіяти на основі прийнятих правил поведінки й брати на себе відповідальність за суспільство й навколишнє середовище, а його активність пов'язана з їхнім позитивним перетворенням і власним самовдосконаленням [96].

Щодо джерел соціальної активності особистості, то найчастіше філософи виокремлюють серед них такі:

- освіта;
- соціальні норми;
- потреби;
- вільна воля;
- діяльність (в том числі творча);
- матеріальні умови;
- інтеграцію людини із соціумом.

Серед цих чинників можна виокремити внутрішні (потреби, воля) і зовнішні (соціальні норми, освіта, соціальні умови, інтеграція із соціумом), сполучною ланкою між якими, на наш погляд, є людська діяльність, у якій соціальна активність найчастіше й виявляється.

Значна увага соціальній активності особистості приділяється в соціології.

У соціології соціальна активність визначається як спосіб життєдіяльності соціального суб'єкта, цілеспрямована діяльність особистості щодо перетворення соціальних умов відповідно до внутрішніх потреб, формування особистісних соціальних якостей (А. Банда, І. Гоффман, Г. Зборовський, Ч. Кулі, Б. Новіков, О. Семашко, Г. Тард, С. Фролов, О. Якуба та ін.).

Найбільш загальне визначення «соціальної активності особистості» подане у соціологічній енциклопедії і трактується як «характеристика способу життєдіяльності соціального суб'єкта, що полягає у свідомій спрямованості його діяльності на перетворення соціальних умов відповідно до назрілих потреб, інтересів, цілей та ідеалів, у висуванні й реалізації соціальних ініціатив, участі у розв'язанні актуальних соціальних завдань, формуванні особистісних

соціальних якостей» [108, 171].

О. Якуба та Б. Новіков звертають увагу на те, що соціальна активність є особистісною й вищою формою активності, яка визначає рівень реалізації функціональних особливостей соціальної спільноти, рівень загальної соціальності особистості, її внутрішні потреби, рівень прийняття цінностей суспільства. Вона становить єдність соціально-загального, особливого та індивідуального в особистості, єдність об'єктивного і суб'єктивного [134; 83, 6].

М. Вебер вважав, що активність індивіда соціально обумовлена, залежить від можливості здійснення ним цілеспрямованої діяльності й постійного очікування реакції оточення на вчинки особистості [23].

На думку Г. Маркузе, активність особистості виявляється або у творчій діяльності, або в поведінці окремих груп населення, незгодних із встановленими порядками [74].

Т. Парсонс пов'язував активність особистості з успішністю виконання соціальних функцій: адаптація до навколишнього середовища, досягнення мети, інтеграція, підтримка латентного зразка [87].

Дж. Г. Мід аналізує активність людини, використовуючи поняття «узагальнений інший» як особливу установку мислення, що полягає в умінні проектувати власні властивості, моделі поведінки на іншого індивіда в процесі взаємодії. У якості чинника активності особистості він називає можливість сприймати з навколишнього соціуму якісь образи-символи й у зв'язку із цим вибудовувати свої соціальні ролі [16].

І. Гофман активність особистості пов'язує із різноманітністю соціальних ролей людини, здатністю адекватно виконувати їх відповідно до соціальних умов [136].

На думку Е. Гідденса, активність особистості полягає в досягненні особистих інтересів за рахунок впливу на соціальні структури із застосуванням відповідних знань, норм і ресурсів [33].

Н. Злобін стверджує, що індивід є не лише об'єктом впливу середовища,

але й суб'єктом, змінюючи світ у відповідності зі своїми потребами. Адаптація особистості до навколишнього природного середовища й соціуму відбувається завдяки діяльності. Діяльність індивіда і є активність [41, 112].

Таким чином, у соціології соціальна активність пов'язується із соціальними установками, соціальними функціями, нормами й ролями, суб'єктністю особистості, її діяльністю, процесом соціальної адаптації й, що особливо важливо для нашого дослідження, виникненням соціальних співтовариств, які є самостійними соціальними суб'єктами й засобом підвищення соціальної активності особистості.

У психології соціальна активність розглядається з точки зору усвідомлення особистістю суспільних явищ, формування системи соціальних та духовних потреб, що мають суспільну спрямованість, звертається увага на суб'єктність як характеристику соціальної активності (А. Абульханова-Славська, О. Асмолов, І. Бех, Л. Божович, Г. Костюк, В. Ядов).

Так, О. Асмолов пропонує розглядати соціальну активність як свідоме, творче ставлення до життя, глибоку й повну самореалізацію особистості [8].

Представники функціональної психології пов'язують активність особистості з можливістю успішної адаптації до умов навколишнього середовища, а значущими чинниками її формування вважають розумові здібності, які включають розумові операції і сприяють успішному пристосуванню особистості до соціального оточення, а, отже, обумовлюють її активність [42].

На думку П. Жане, активність індивіда реалізується через свободу волі людини, яка припускає позитивний вплив соціального оточення. На процес формування свободи волі й, отже, активності впливають характер соціальної ситуації, успішність протікання процесу соціалізації, специфіка соціальної взаємодії, особливості соціальних контактів [50].

Б. Скиннер вважав, що активність особистості проявляється в індивідуальному «научінні» – досвіді, який людина придбала протягом життя у вигляді освоєння різних моделей поведінки. У якості основного чинника

формування активності індивіда він називає зовнішнє оточення. Рівень активності людини визначається відмінністю минулих підкріплень, чим він різноманітніший, тим більш активною є особистість [101].

А. Адлер, який першим ввів поняття «соціальна активність» в 20-ті роки ХХ століття, вважав її джерелом соціальний інтерес як потенційну здатність людини ідентифікуватися іншими людьми. Він вбачав мотиви соціальної активності особистості в почутті спільності з іншими людьми, що проявляється в прагненні налагоджувати соціальні контакти, пристосовуватися до соціуму. Він підкреслював, що людина сама здатна управляти своєю поведінкою, своїм життям, а не бути об'єктом впливу потягів і прагнень [5].

Представники гуманістичної психології розглядали проблему активності в контексті самоактуалізації, творчого самовизначення особистості. Так, Г. Олпорт розумів активність особистості як її прагнення до реалізації потреби в розвитку й удосконаленні [91].

Згідно А. Маслоу, тільки в процесі задоволення потреб у самоактуалізації особистість може виявити свою активність, бути самостійним суб'єктом [75].

В. Франкл пов'язував активність індивіда із вродженим прагненням до пошуку сенсу життя. До чинників розвитку активності він відносив сформованість трьох груп цінностей: цінності творчості (праця), переживання (любов), цінності відношення [124].

У вітчизняній психології також аналізувалися причини і форми активності особистості. Термін «соціальна активність особистості» у вітчизняній психології починає вживатися з 1960-70 рр. ХХ століття. Він вживається як у широкому значенні – у значенні діяльність людини в соціумі взагалі, так і вузькому значенні слова – суспільно корисна діяльність [130, 386].

І. Кон висловлював припущення про те, що соціальна активність – це будь-яка діяльність людини з метою впливу на оточуючих людей [59].

Іншу думку висловлює Ф. Батурін, який вважається, що соціальна активність ширше соціальної діяльності, тому що разом з останньою вона містить у собі ще й попередній діяльності процес - утворення стимулу, його

усвідомлення й необхідність дії, формування відповідної установки, вибір оптимального варіанта поведінки [12].

Дослідження активності особистості з позиції мотивації одержало розвиток у працях Д. Узнадзе, М. Басова. Так, на думку Д. Узнадзе, активність людини залежить від конкретних потреб людини та її готовності докладати власних зусиль для задоволення цих потреб, тобто установок особистості [117].

М. Басов висунув ідею про те, що особистість виступає як активний суб'єкт у мінливому середовищі, який виявляє активність не лише в процесі адаптації до умов оточення, а й також у процесі впливу на соціум [11].

Таким чином, у психології акцентується увага на взаємозв'язку соціальної активності з мотивацією (установки, цінності, потреби, життєвий сенс), суб'єктними характеристиками особистості, діяльністю, процесами соціальної адаптації й самоактуалізації.

У педагогіці в роботах О. Безпалько, О. Іванова, Л. Канішевської, М. Колеснікової, В. Константінова, Т. Мальковсько, А. Мудрика, М. Рожкова, В. Сластьоніна, В. Сухомлинського, С. Харченко та ін. соціальна активність трактується як ініціативна, соціально значуща, цілеспрямована діяльність особистості як члена суспільства та готовність до соціально значущої діяльності.

При цьому активність людини в педагогічній науці розглядається з позицій виховання, у тому числі соціального, успішності соціалізації, ролі освітнього середовища, особливостей самоосвіти й самовиховання особистості й підкреслюється взаємозв'язок внутрішніх і зовнішніх чинників у формуванні соціальної активності особистості.

Сучасний період розвитку педагогічної науки характеризується інтенсивними науковими пошуками науковців у галузі формування соціальної активності учнівської молоді (С. Абрамова, С. Булавенко, О. Іванов, С. Керкіс, С. Кирилук, Н. Клімкіна, В. Константинов, О. Лавренко, Т. Мальковская, О. Тельна, М. Уйсімбаєва та ін.).

Для нашого дослідження особливий інтерес має соціальна педагогіка, в

межах якої соціальна активність особистості і процес її формування розглядається через такі ключові поняття, як «соціалізація» та «соціальне виховання».

Принагідно зазначимо, що уявлення про сутність і структуру процесу соціалізації до цього часу залишається предметом дискусії у філософії, соціології, психології, педагогіці. У нашому дослідженні ми не будемо детально зупинятися на аналізі цього поняття, визначимо лише ключові аспекти, які стосуються предмета нашого дослідження.

На думку Б. Паригіна, соціалізація – це різноманітний процес входження індивіда в соціальне середовище, що припускає соціальне пізнання, соціальне спілкування, оволодіння навичками практичної діяльності, включаючи як предметний світ речей, так і всю сукупність соціальних функцій, ролей, норм, прав і обов'язків і та ін., активна перебудова навколишнього світу, зміна і якісне перетворення самої людини [88, 165].

Л. Буєва відзначає, що в процесі соціалізації особистість пристосовується до існуючих умов, опановуючи соціальні норми, і в той же час творчо перетворює ці умови, проявляючи свої активність і індивідуальність [21].

У психології для нас цікавий погляд на процес соціалізації з позицій вікової психології, яка розглядає його як суб'єктування соціального досвіду, норм, цінностей культури.

Наприклад, Л. Виготський, говорячи про взаємодію особистості й середовища, підкреслює, що особистість у будь-якому віці активна в середовищі й переломлює його через себе. Науковець вводить поняття соціальної ситуації розвитку, яка є вихідним моментом динамічних змін у розвитку в конкретний віковий період. Вона обумовлює траєкторію розвитку, у ході якого в дитини формуються нові властивості особистості. При цьому соціальна дійсність стає основним джерелом такого розвитку [29].

Освоєння й трансформація соціального досвіду здійснюються за допомогою механізмів інтеріоризації та екстеріоризації [6].

У ході інтеріоризації в дитини формується внутрішня позиція, як

ставлення до того положення, яке він займає в житті. Л. Божович зазначає, що позиція обумовлює певну структуру ставлення дитини до дійсності, до навколишніх і до самого себе. Через цю внутрішню позицію й переломлюються в кожний даний момент впливи, що йдуть від навколишнього середовища [19, 174].

У ході екстеріорізації реалізується потреба дитини у творенні, вона виступає активним суб'єктом діяльності.

Важливою для нашого дослідження є також ідея провідної діяльності в кожному віковому періоді (О. Леонт'єв, Д. Ельконін, В. Давидов), що необхідно враховувати при аналізі процесу соціалізації.

Таким чином, поняття інтеріорізації та екстеріорізації дозволяють визначити психологічні механізми процесу соціалізації, його структуру, динаміку, крім того аналіз сутності соціалізації акцентує увагу на активній позиції особистості в даному процесі й важливій ролі в ньому провідної для кожного вікового періоду діяльності.

У педагогіці, в тому числі соціальній, при визначенні сутності соціалізації особливо підкреслюється активність особистості в цьому процесі.

Так, Б. Вульфов у змісті поняття «соціалізація» виокремлює два взаємозалежні аспекти: потік зовнішніх природних, соціальних, соціально-психологічних впливів на людину, що її соціалізують, просувають її соціальність, а також внутрішні процеси, що відбуваються в людині: сприйняття, освоєння впливів середовища, причому не пасивні, а активні, тобто вхідні у фонди свідомості й почуттів, цінностей і відносин, стилю поведінки й спілкування [28, 16].

А. Мудрик вбачає у соціалізації розвиток людини протягом усього її життя у взаємодії з оточуючим середовищем у процесі засвоєння й відтворення соціальних норм і культурних цінностей, а також саморозвиток і самореалізація в тому суспільстві, до якого вона належить [79, 35]. Зміст соціалізації складають рольові очікування в різних сферах життєдіяльності, а результат – соціальні установки й ціннісні орієнтації [80].

Для визначення ефективності процесу соціалізації підростаючого покоління І. Фрішман виокремила групу критеріїв, до яких належить і соціальна активність, як готовність діяти, спрямована на суспільно корисне перетворення навколишнього середовища [125].

У нашому дослідженні мова йде про підлітковий вік, особливості якого впливають як на процес соціалізації дітей, так і на процес формування соціальної активності. Відразу зазначимо, мова йде про високий потенціал і сензитивність цього вікового періоду в плані формування соціальної активності.

Провідною діяльністю в підлітковому віці є спілкування. У цей період вікового розвитку найбільше активно формуються такі форми самосвідомості, як почуття дорослості і «Я-концепція».

Почуття дорослості – основне новоутворення підліткового віку. У підлітка формується готовність до життя в соціальному просторі, в існуючій у ньому реальності обов'язків і прав. У нього розбудовується внутрішня позиція, в основі якої знаходиться прагнення бути відповідальним за себе, за свої особистісні якості. Підліток сензитивний до свого внутрішнього світу, тому в нього активно розбудовуються всі ланки самосвідомості й формується «Я-концепція», одним зі структурних компонентів якої є «Я-соціальне», що виникає завдяки включеності в життя суспільства, освоєння соціальних ролей, які підкоряються певним правилам: «Людина», «школяр», «син/донька», «друг», «спортсмен», «юнак/дівчина», «відмінник» та інші [70].

Підлітковий вік стає ключовим етапом у процесі становлення емоційно-вольової регуляції особистості, розвитку здатності до рефлексії.

Розширення кола інтересів, розвиток самосвідомості сприяють зростанню соціально цінних спонукань і переживань. Для підліткового віку характерні здатність до співчуття, здатність жертвувати своїми потребами заради інших людей [133].

Психологи Л. Божович, І. Кон, Д. Фельдштейн, Д. Ельконін та інші, характеризуючи підлітковий вік, визначають його як період самовизначення у

світі й відзначають, що в міру дорослішання природна здатність підлітка до активності трансформується в соціально значущу систему інтересів і потреб. Це відбувається за допомогою освоєння й присвоєння цінностей суспільства, освоєння соціальних ролей, розвитку соціальних якостей і здібностей, що становлять основу соціальної активності підлітка.

Разом з тим, як відзначає О. Сорочинська, для значної частини сучасних підлітків характерні недовіра до людей, труднощі у спілкуванні, егоцентричність, недостатній розвиток соціального інтелекту й пов'язане із цим слабе розуміння суспільних норм, необхідності їх дотримання, недостатньо розвинене почуття відповідальності, низький рівень розвитку вольової сфери й життєвих планів, низький рівень соціальної активності, схильність до аддиктивної поведінки [106, 39].

Як бачимо, підлітковий вік – дуже суперечливий. Вектор соціального розвитку підлітків багато в чому визначається ходом і результатом процесу їх соціалізації, насамперед, соціального виховання як її керованого компонента.

Відзначимо сутнісні характеристики соціального виховання, представлені в досить поширених визначеннях цього поняття. Отже, соціальне виховання – це:

- складова, педагогічно регульована частина процесу соціалізації, що охоплює всі етапи особистісного розвитку [86; 79; 94];
- це діяльність усіх суб'єктів державно-суспільної системи з використанням усіх виховних засобів і можливостей соціокультурного оточення [94];
- формування соціально значущих особистісних якостей, підготовка підростаючого покоління до виконання соціальних функцій за допомогою використання виховних можливостей соціуму [64; 115];
- соціально контрольована соціалізація, яка здійснюється в спеціально створених виховних організаціях [106].

Для нашого дослідження важливою є точка зору В. Торохтій стосовно того, що найважливіша мета соціального виховання – формування соціальної

активності особистості [115].

Разом з тим, необхідно зазначити, що сучасна школа як традиційний, спеціально створений інститут соціального виховання, який у свій час успішно вирішував завдання формування соціальної активності підлітків, сьогодні, через об'єктивні причини має певні труднощі й проблеми в цьому питанні. Зокрема, С. Комісарова вважає, що сьогодні існує кілька проблем соціально-виховної діяльності, у тому числі й у школі, які перешкоджають соціальному дорослішанню підлітків, формуванню їх соціальної активності: викривлення педагогічних змістів виховання дорослості (міфологічність), відсутність у педагогів інтересу до підліткової субкультури, інтересів і цінностей підлітків (асубкультурність), вікова диференціація, що полегшує роботу педагогам, але утруднює опанування підлітками дорослих соціальних ролей через відсутність турботи старших про молодших, через відсутність в школі різновікових колективів (стратифікація), конкуренція з «просвітництвом» ЗМІ, які не завжди дають позитивні орієнтири «дорослості» підліткові (анемічність), перевага недіяльнісних форм виховання (псевдодіяльність) і та ін. [57].

В результаті, як свідчать різні соціологічні дослідження, у підростаючого покоління фіксується поступове зниження значення таких традиційних цінностей, як працьовитість, відповідальність, орієнтація на зміст роботи і підвищення значимості індивідуалізму, уміння швидко адаптуватися, досягнення матеріальної забезпеченості як показника успішності [25].

Ціннісна дезорієнтація викликає поширення контркультурних форм повсякденного життя (накопичення речей, егоцентризм, етнічна нетолерантність), які тісно пов'язані з різними видами асоціальної поведінки, у тому числі зі зловживанням спиртними напоями й вживанням наркотиків [26], что способствует маргинализации молодежи и тормозит социально-экономическое развитие общества [65].

Зміни в ціннісних орієнтаціях, поведінці вказують на проблеми молоді стосовно самовизначення, на відсутність або брак каналів самореалізації. О. Осипова зауважує, що девіантний шлях обирають насамперед люди, які не

мають легальної можливості для самореалізації в умовах існуючої соціальної ієрархії. Вони не вважають загальноприйнятими норми порядку природними й слушними, не можуть змінити свій соціальний статус через легітимні канали соціальної мобільності [85].

Крім девіацій, пов'язаних із вживанням психоактивних речовин, показником негативно спрямованої активності є злочинна поведінка. Характерною рисою сучасності є збільшення кількості людей, потенційно готових до протиправної поведінки, особливо серед молодого покоління [46].

Таким чином, проблеми соціально-виховної діяльності школи входять до числа причин деформації духовно-моральних цінностей підлітків на шляху до досягнення особистого успіху, конкурентоспроможності, соціального розширення в дитячому співтоваристві, криміналізації підліткового й молодіжного середовища, зниження мотивації участі підлітків у соціально значущій діяльності.

Отже, проведений аналіз дозволяє нам зробити висновки про те, що не дивлячись на значну увагу, яка приділяється соціальній активності особистості, процесу її формування різними науками, дотепер немає визначеності в розумінні сутності як самого феномена соціальної активності особистості, так і соціальної активності підлітків.

Є. Мануйлов звертає увагу на відсутність єдиного підходу науковців щодо сутності поняття «соціальна активність» і виокремлює три основні підходи до розуміння сутності цього поняття:

1. Соціальну активність розглядають як визначальну якість особистості (В. Мордкович).

2. Соціальну активність розглядають як вільну діяльність особистості, не нав'язану ззовні, а внутрішньо необхідну для людини (В. Беленький, Є. Комаров, Т. Кряжев).

3. Обґрунтовується точка зору, згідно з якою соціальна активність – це цілий комплекс якостей, властивостей людини, що припускають соціально значущу діяльність, відповідну потребам і цілям суб'єкта (Л. Божович, І. Кон,

Т. Коннікова, О. Мальковська, К. Платонов та ін.) [73, 13].

Педагогічна практика також свідчить про значну кількість проблем, що існують, насамперед, у загальноосвітній школі, які заважають ефективному формуванню соціальної активності підлітків незважаючи на те, що цей віковий період вважається сензитивним для цього процесу.

Ми вважаємо, що в сучасних умовах найбільш ефективно формування соціальної активності підлітків може здійснюватися у позанавчальній діяльності, зокрема, у проектній діяльності, з її широкими можливостями реалізації потреби підлітків у вільному спілкуванні, їх інтересів, творчості, прагненні до самореалізації, не ігноруючи особливостей підліткової субкультури, не маючи жорстко заданої організаційної структури, що сковує ініціативу дітей і т.ін.

1.2. Соціальна активність підлітків: поняття, сутність, структура

Враховуючи специфіку нашого дослідження, яка стосується проблеми формування соціальної активності в підлітковому віці, вважаємо за необхідне конкретизувати й уточнити дане визначення. Беручи до уваги погляди науковців у галузі філософії, психології, педагогіки та соціології можемо констатувати, що загальним є розуміння соціальної активності як свідомого активного ставлення особистості до суспільства та системи соціальних якостей особистості, що реалізується в соціально значущій діяльності.

Відповідно до проведеного аналізу різних підходів до трактування поняття «соціальна активність особистості» можна виокремити низку суттєвих характеристик соціальної активності людини:

- 1) активність є якість особистості як суб'єкта діяльності;
- 2) соціальна активність виражає спрямованість особистості на інших людей чи суспільство загалом;
- 3) в основі соціальної активності є соціальна взаємодія;

4) за допомогою соціуму людина прагне реалізувати певні цілі, задовольнити інтереси чи потреби;

5) соціальна активність виявляється в певних діях (простих чи складних), скерованих на досягнення бажаних для суб'єкта цілей, що можуть бути просоціальними або антисоціальними.

На наш погляд, соціальна активність – стійка властивість особистості й сукупність соціально значущих дій, спрямованих на інтенсивну, усвідомлену взаємодію із соціальним середовищем, що здійснюється в процесі внутрішньої (психічної) і зовнішньої (практичної) діяльності щодо перетворення себе й соціуму відповідно до завдань суспільного розвитку.

Соціальна активність реалізується у вигляді соціально-корисних дій під впливом мотивів, стимулів і механізмів, якими є суспільно-значущі потреби. Суб'єктом, тобто носієм соціальної активності, виступає людина, соціальна група, різні спільноти. Соціальна активність розглядається як суспільна властивість особистості, розвиток якої відбувається через систему зв'язків людини із навколишнім середовищем у процесі пізнання, діяльності й спілкування. Завдяки своєму динамічному утворенню, соціальна активність має різний ступінь прояву, який залежить від співвідношення між соціальними обов'язками особистості в суспільно значущій діяльності й суб'єктивних установках на діяльність [3, 39-40].

Отже, соціальна активність – складна інтегрована якість особистості, що проявляється в ініціативній, спрямованій, соціально значущій діяльності. Соціальна активність виражає ступінь залучення особистості в життєдіяльність суспільства та виявляється в діях, скерованих на досягнення інтересів та цілей людини.

Важливість проблеми формування соціальної активності в підлітковому віці визначає необхідність виявлення особливостей формування особистості в цей віковий період. Дане питання в різні часи розроблялось такими дослідниками, як Л. Божович [20], Л. Виготський [30], І. Кон [59], Д. Фельдштейн [122] та іншими.

Більшість науковців (Т. Драгунова, Л. Виготський, В. Крутецький, М. Лукін, Д. Фельдштейн, Д. Ельконін та інші) відносять до підліткового віку період з 11 до 15 років. У цей час відбуваються істотні зміни у фізичній (конституціональній), фізіологічній, особистісній сферах, тобто відбувається активне дозрівання дитини, у тому числі психічне й соціальне.

У першому параграфі даної роботи ми вже розглядали вікові і психологічні особливості підлітків, тому тут зупинимося на істотних для нашого дослідження характеристиках цього вікового періоду: почуття дорослості, розвиток самосвідомості, формування соціальних установок, освоєння дорослих соціальних ролей.

Підлітковий вік – період онтогенезу, який супроводжується різноплановими процесами психологічного і соціального розвитку людини [20; 59; 62]. Цей особливий статус віку пов'язаний зі зміною соціальної ситуації розвитку підлітків – їх прагненням долучитися до світу дорослих, орієнтацій поведінки на норми й цінності цього світу.

Основним віковим психічним новоутворенням стає почуття дорослості, що проявляється, з одного боку, у прагненні наслідувати дорослим, а з іншого, у потребі розширити сукупність своїх прав, виконувати дорослі обов'язки.

Разом з почуттям «дорослості» характерним для підліткового періоду є також розвиток самосвідомості й самооцінки, значне підвищення інтересу до себе як до особистості, до своїх можливостей і здібностей. Більшість психологів і педагогів відзначають особливу значущість цього віку для розвитку соціальної активності особистості. Так, Г. Цукерман вважає цей період моментом, коли людина в період дорослішання від розвитку переходить у режим саморозвитку, стає суб'єктом власного розвитку, здатним до планування, проектування життєвого шляху [129].

Дорослість підлітка розвивається у трьох напрямках: стосовно самого себе, стосовно оточуючих людей (однолітків і дорослих), стосовно суспільства.

Розвиток самосвідомості підлітка призводить до формування рефлексивних здібностей, причому в рефлексивних процесах дитина починає

спиратися на зміст соціальних норм і суспільних установок. У підлітка активно формуються власні соціальні установки, які починають регулювати його поведінку і діяльність. Не випадково цей вік вважається стартом для розкриття життєвих позицій і прагнень підлітка, засвоєння всієї системи соціальних ролей. Провідними є спілкування й просоціальна діяльність.

Підліток прагне стати дорослим, але не має для цього відповідного статусу, повноважень і функцій. Виникає якась ізольованість підлітків від суспільно корисної діяльності. Суспільство повинне всіляко заохочувати прагнення підлітків до дорослості, не відгороджуватися від нього, а навпаки, включати дітей, які дорослішають у громадське життя.

Усе перелічене робить підлітковий вік сензитивним періодом для формування соціальної активності й, разом з тим, вказує на її змістовну й структурну особливості в даний віковий період.

У науковий обіг термін «соціальна активність підлітка» був введений російськими психологами А. Реаном, Д. Фельдштейном. Психологічними детермінантами її розвитку вони визначають специфічні новоутворення підліткового віку: достатній рівень самосвідомості, прояви дорослості, виражені в емансипації, групування з однолітками, конформізм, прагненням до самоствердження та самореалізації. При цьому позанавчальна діяльність як форма активності підлітка, на думку А. Реана, є динамічним процесом «сходження до соціальної активності» шляхом участі у волонтерській роботі, соціальних програмах, проектах, ініціативах тощо.

Ступінь соціальної активності підлітків обумовлений певною мірою:

- мобільністю суб'єкта;
- розмаїттям сфер та способів його діяльності;
- усвідомленням суспільної значущості певної діяльності;
- використанням досвіду інших;
- креативним підходом до вирішення поставлених завдань.

Для виховання соціальної активності необхідно щоб у кожного підлітка була присутня суб'єктна – внутрішня активність. Завдяки суб'єктній активності

виявляються всі найважливіші соціальні якості особистості: індивідуальність, заповзятливість, ініціативність, конкурентоспроможність, що сприяє вихованню внутрішньої соціальної активності особистості.

Психологи К. Абульханова-Славська, Ю. Гіппенрейтер, В. Крутецький, Н. Лейтес, А. Петровський, С. Рубинштейн, Д. Фельдштейн стверджують, що джерелом соціальної активності особистості є її органічні та духовні потреби. У міру того, як розвивається людина, її соціальна активність як природна здібність перетворюється в соціальну систему настанов, інтересів, потреб і у взаємодію особистості з навколишнім середовищем. Цей процес, на думку Д. Фельдштейна, включає усвідомлення людиною суспільних явищ, предметних складових соціальних відносин, розвиток соціальних потреб, мають громадянську спрямованість, насамперед потреби у колективній взаємодії та відповідних мотивах, що спонукають до співпраці, участь у практичній діяльності, що має соціально ціннісну спрямованість [121, 80].

Особливості та умови формування соціальної активності учнів та молоді визначені у дисертаційних дослідженнях Н. Клімкіної «Формування соціальної активності підлітків із неповних сімей у навчально-виховному процесі основної школи», Л. Нафікової «Формування соціальної активності слабозорих молодших школярів засобами музичного мистецтва», О. Тельної «Формування соціальної активності незрячих учнів молодшого шкільного віку засобами рольової гри», В. Косовця «Розвиток соціальної активності молоді в умовах соціокультурного середовища села». Науковці звертають увагу на взаємозв'язок між розвитком соціальної активності особистості молоді людини і соціокультурним середовищем, в якому розгортається її життєдіяльність. Так, О. Тельна під соціальною активністю учнів розуміє таку якість особистості, яка виявляється в суспільно значущій діяльності, має складну структуру й включає в себе потреби, мотиви, зацікавлення, установки тощо [112, 53]. У той же час В. Косовець розглядає соціальну активність молоді як складну структуру, яка характеризується потребою до дії, реалізується в соціально-значущій діяльності, спрямованій назовні, і якій притаманні

соціально-ціннісні вчинки і поведінка; інтересами, що відображають особистісні утворення, які інтегрують раціональне й емоційне начало і які визначають спрямованість людини на предмети і явища дійсності, а також мотивами її дій [60, 86].

В свою чергу Т. Мальковська, розглядає соціальну активність учнів, як інтегральне поняття, яке може виявлятися, і як спонукач до діяльності, і як стійка риса особистості: цілеспрямована, ініціативна, життєдіяльна, відповідальна, з високою вимогливістю до себе, яка реалізується як перетворююча здатність у відповідних соціальних знаннях, уміннях і навичках [71].

О. Безпалько визначає соціальну активність підлітків як динамічне утворення, суб'єктом-носієм якої є людина, яка через систему зв'язків із навколишнім середовищем у процесі пізнання, діяльності та спілкування здійснює її розвиток. Дослідниця вказує на різноманітність прояву та залежність соціальної активності від співвідношення між соціальними обов'язками особистості в суспільно-значущій діяльності та суб'єктивними установками на діяльність. Соціальна активність, на думку О. Безпалько, виявляється в здатності свідомого пристосування до зовнішнього середовища, а також цілеспрямованої зміни. У повсякденному житті соціальна активність проявляється у вигляді діяльності в організації та координації активності індивідів, в освоєнні ними зовнішнього середовища [14, 139].

І. Колесов розглядає соціальну активність підлітків як необхідну умову прогресивного відновлення суспільства. І з позицій системно-рольового підходу до соціального виховання визначає соціальну активність підлітків як стратегію їх соціальної поведінки, що проявляється у свідомій установці на соціально схвалювану поведінку й соціально значущу діяльність, освоєння дорослих соціальних ролей, що дозволяє їм успішно адаптуватися в соціумі, здійснювати його перетворення, а також самореалізовуватися на основі інтересів і цінностей суспільства [56].

М. Уйсімбаєва характеризує «соціальну активність старшокласника» як

інтегративну соціальну якість особистості, що ґрунтується на системі цільових установок, ціннісних орієнтацій; виявляється в активній життєвій позиції та прагненні впливати на соціальні процеси; передбачає творче ставлення до життя й власного розвитку; реалізується у свідомій, цілеспрямованій, соціально значущій діяльності й поведінці; характеризується наполегливістю, незалежністю, принциповістю, ініціативністю, самостійністю та відповідальністю [119].

На основі узагальнення поглядів учених, соціальна активність особистості може розглядатись як актуальна соціальна потреба, як перетворювальна здатність (властивість) і як стійка інтегративна якість особистості, що формується в соціальній діяльності.

Як актуальна потреба, соціальна активність реалізується в певній системі цільових установок, мотивів, що визначають інтереси особистості, її залучення до діяльності, пов'язаної із задоволенням потреби, що виникла [72, 28].

Як перетворювальна здатність, вона реалізується через відповідні соціальні знання, уміння й навички, спрямовані на розвиток себе й середовища згідно з обопільними інтересами особистості та суспільства [72, 28].

Як стійка інтегративна якість, соціальна активність виявляється в ініціативності, старанності, соціальній відповідальності, вимогливості до себе, цілеспрямованості тощо [116, 240].

На думку С. Грабовської та С. Чолій, соціальна активність найбільш загальна характеристика особистості, яка реалізується у соціальній поведінці (яка може здійснюватися як усвідомлено, так і імпульсивно, в пориві емоцій, знічев'я, з конформістських міркувань тощо) та у соціальній діяльності (що здійснюється цілеспрямовано, виходячи зі свідомо поставленої мети, за більш чи менш чітко побудованим планом) [37, 175].

Разом з тим, С. Максимюк звертає увагу на те, що сутність соціальної активності особистості полягає в суспільно-значущих потребах особистості під час їх взаємодії з внутрішньою мотиваційною сферою. Адже саме зовнішні стимули і є тією змістовою частиною соціальної активності особистості, що

діють безпосередньо на внутрішні. Людські потреби розвиваються в діяльності разом з розвитком суспільних умов життя, виробництва, науково-технічним прогресом. Сам спосіб задоволення потреби зумовлює розвиток та сприяє формуванню нових потреб, які неминуче виникають у різних сферах суспільного буття, людської діяльності. Чим вищий рівень цивілізованості суспільства, економічного та духовного розвитку, тим багатшими і різноманітнішими є його потреби. Внутрішніми спонуками до дій стають мотиви, які є результатом усвідомлення особистістю своїх потреб і виявляються в конкретних прагненнях їх задовольнити [69].

Таким чином, якісна, змістовна сторона активності розкривається в системі діючих потреб, мотивів, настанов, інтересів, що обумовлюють здійснення тих або інших дій. Тому активність є суб'єктивною умовою опанування людиною навколишньої дійсності.

У своєму дослідженні розвитку соціальної активності молоді В. Косовець визначає, що сама особистість, і умови її діяльності, і соціальне середовище, в якому вона діє, кожного разу є іншими, змінними, не завжди прогнозованими. А це водночас диктує присутність зацікавленості особистістю проблемами інших людей, громади тощо; уміння самостійно вибрати способи і засоби діяльності; самостійно приймати рішення; здійснювати самоконтроль і самокорекцію (якщо це доступно) [60].

У старшому підлітковому віці поступово відбувається зростання соціальної активності, пов'язане з переходом підлітків у позицію активного суб'єкта соціальних відносин, відповідно до обсягу соціальних зобов'язань, соціального досвіду та ефективності процесу виховання та самовиховання.

На основі нової соціальної ситуації розвитку відбуваються докорінні зміни в змісті й співвідношенні основних мотиваційних тенденцій особистості підлітка.

Як зазначає К. Абульханова-Славська, у віці 14-16 років формуються й міцніють ціннісні орієнтації, звички й погляди людини, відбувається розвиток емоційної, вольової, мотиваційної сфери підлітків через усвідомлення

моральних цінностей. Протиріччя розвитку, властиві цьому віку, помітно посилюються. З одного боку, потреба старшого підлітка у визначенні свого місця в системі громадських стосунків, прагнення до самоствердження, самореалізації, самовдосконалення стимулюється соціальними процесами, що відбуваються зараз, з другого – стикається з відсутністю розуміння, поваги дорослих і з відсутністю умов для реального виходу підлітка на серйозні справи [3].

На підставі зазначеного вище можемо зробити висновок, що в основі соціальної активності підлітків лежать потреби. За цих умов активність підлітків можемо розглядати як форму вираження їх потреб. Зміст і механізми формування цих потреб розкривають інтереси, цільові установки, мотивація соціальної активності підлітків. Джерелом соціальної активності, на нашу думку, є духовні потреби. Ці потреби є визначальними у соціально-ціннісній спрямованості діяльності, готовності діяти в інтересах соціальної спільноти. Внутрішня готовність підлітків до соціальної діяльності ґрунтується на потребах, що мають суспільну спрямованість. Залежно від того, як проявляється в діяльності соціальна сутність особистості, визначається рівень її соціальної активності.

Концепцією розвитку соціальної активності особистості (В. Кобильченко, О. Литвак, Л. Нафікова, Є. Синьова, С. Тарасюк), до якої звертається О. Тельна у своєму дослідженні, передбачається розвиток у дитини таких трьох складових соціальної активності:

Перша складова – це стійкі особистісні якості, що характеризують людину як суспільну істоту, забезпечуючи її самоцінність як індивідуальності. Ці якості формуються у процесі розвитку, виховання та активної взаємодії людини з навколишнім світом і поділяються на конструктивні (почуття симпатії до однолітків, товариськості, дружби; толерантність, емпатія, турбота, допомога та ін.), які потрібно стимулювати, та деструктивні (тривожність, імпульсивність, ворожість, агресивність, брехливість, замкненість, невпевненість та ін.), які потрібно гальмувати.

Другою складовою соціальної активності дитини є процес діяльності: інтенсивність тих змін, які вона вносить у процес свого навчання, позакласну діяльність, різноманітність поєднання елементів практичної діяльності зі спілкуванням та пізнанням, що надає соціальній діяльності індивідуально неповторного характеру.

Третя складова – умови й фактори соціальної ситуації, в якій діє індивід: умови родинного середовища; інтенсивність участі в колективних формах діяльності (художньо-ігрової, предметно-маніпулятивної, навчально-пізнавальної, соціально-комунікативної, суспільно корисної); взаємодія в системі «учитель-учень», що забезпечує ситуацію продуктивної спільної діяльності, під час якої виникають найтісніші мотиваційні контакти [112].

Соціальна активність особистості – це системна соціальна якість, у котрій виражається та реалізується рівень її соціальності, тобто глибина й повнота зв'язків особистості з соціумом, рівень перетворення особистості на суб'єкт суспільних відносин. Соціальна активність не може бути зведеною до одного з моментів свідомості чи діяльності особистості. Це висхідна соціальна якість, що виявляє цілісне, стійке активне ставлення до суспільства, проблем його розвитку і визначає якісні особливості і свідомості, і діяльності, і станів особистості. Інтереси особистості, цінності, які вона приймає, можуть вступати в протиріччя з інтересами більш широких спільнот, суспільства в цілому, але це зовсім не означає, що особистість не є соціально активною [61].

Отже, можемо зробити висновок, що багатофункціональність соціальної активності полягає в спрямованості особистості й в цілях на які сфокусована її діяльність, якими мотивами вона керується. Тобто соціальна активність особистості не завжди може переслідувати позитивний характер, адже соціальна активність може включати як усвідомлені соціальні дії, так й імпульсивні дії, що не завжди є позитивними [119].

Аналіз наукової літератури дозволяє визначити соціальну активність підлітка як прагнення і вміння діяти на користь інших, громади, суспільства. Це інтегрована особистісна якість, що характеризує міру інтенсивності,

напруженості, темпу здійснення суспільно значимої діяльності. Соціальна активність підлітка відображає його потребу у саморозвитку, самозміні, спрямована на самовизначення його у світі і прийняття світу в собі. Соціальна активність підлітка є складовою його соціального становлення, утвердження себе як члена певної спільноти, суспільства.

Аналіз дисертаційних досліджень останніх років з проблеми формування соціальної активності учнів (Н. Клімкіна, Л. Нафікова, О. Тельна та інші) засвідчує, що погляди науковців щодо структури соціальної активності учнів не мають принципових відмінностей, разом з тим, зміст компонентів та їх кількість залежать від розуміння науковцем змісту та умов формування соціальної активності особистості. З урахуванням предмета дослідження Л. Нафікова пропонує компоненти, що мають і мистецьку спрямованість: мотиваційно-орієнтаційний, емоційно-вольовий, креативно-виконавський, соціально-комунікативний, музично-діяльнісний [81]. Л. Ліферов виділяє такі компоненти соціальної активності: соціальна спрямованість (потреби, інтереси, мотиви, ціннісні орієнтації, світогляд тощо), соціально значущі якості особистості (колективізм, дисциплінованість й ін.). Т. Ільїна серед компонентів виокремлює соціальну спрямованість інтересів і прагнень особистості, додаючи до нього ще один – активна діяльність з реалізації цієї спрямованості на практиці. М. Румянцева виокремлює три компоненти соціальної активності: ціннісні орієнтації, соціальна діяльність, соціальна позиція [92].

Найбільш узагальнений вигляд мають структурні компоненти соціальної активності учнів, запропоновані О. Тельною: перцептивний, інтерактивний та комунікативний [112].

Найбільш розгорнута компонентна структура представлена у дослідженні Н. Клімкіної, яка виділяє такі компоненти соціальної активності підлітків: інформаційний (система знань про людину, суспільство, державу); аксіологічний (соціально-моральні цінності); емоційно-вольовий (соціальні почуття, концентрація вольових, творчих зусиль на реалізацію невідкладних інтересів і досягнення соціальної мети); мотиваційний (наявність потреб

громадянського спрямування, прояв соціальних ініціатив); поведінково-діяльнісний (соціальні звички й навички, участь у соціально значущій діяльності) [55].

I. Колесов виокремлює мотиваційний, орієнтовний, регулювальний і поведінковий компоненти соціальної активності підлітків. Виокремлення поведінкового компонента науковець обумовлює тим, що все, що належить до діяльності свідомості (мотиви, орієнтовна основа поведінки, емоційні стани й вольові процеси), це внутрішні складові установки, зовні ж проявляється соціальна установка саме в реальній соціальній поведінці особистості. Кожен компонент характеризується системою критеріїв і показників для оцінки його сформованості:

- критерієм сформованості мотиваційного компонента соціальної активності підлітка є спрямованість на інтереси й потреби суспільства. Цей критерій виявляється в таких показниках: альтруїзм; соціально орієнтовані особистісні цінності; широта й соціальна значущість активності;

- критерієм сформованості орієнтовного компонента є здатність передбачити наслідки своїх дій для себе й суспільства, а показниками – знання змісту базових соціальних ролей і норм поведінки; знання змісту основних соціальних цінностей, визнання їх особистого й соціального значення; уміння прогнозувати наслідки своїх дій для себе й суспільства;

- критерієм сформованості регулювального компонента автор вважає відповідальну солідарність, яка має такі показники, як емпатійність, рефлексивність, локус контролю;

- критерієм поведінкового компонента соціальної активності підлітків є здатність до наднормативної діяльності, яка виявляється в таких показниках: реалістичність домагань, ініціативність, прагнення брати на себе додаткову відповідальність [52].

Основними компонентами соціальної активності особистості С. Абрамова вважає соціальну обізнаність, просоціальну спрямованість, просоціальне поведіння та обґрунтовує їх важливість для виховання соціальної активності

підлітків [2].

Соціальну обізнаність науковці (І. Воробйова, І. Гладиліна, Т. Грабенко, Н. Калініна, Е. Коблянська, В. Куніцина, Н. Нагайченко, Г. Сивкова та інші) визначають як знання соціальної структури суспільства і свого місця в ньому.

Соціальна обізнаність передбачає знання й уявлення людини про себе та інших людей; про устрій і функціонування соціальних інститутів, різні соціальні явища й процеси, що відбуваються в суспільстві; про соціальні ролі й статусні позиції; про загальнолюдські норми і цінності.

Соціальна обізнаність дає особистості змогу успішно взаємодіяти із суспільством та продуктивно виконувати різні соціальні ролі.

Соціально обізнаною є людина, діяльність якої в рамках суспільства адекватна його цінностям і спрямована на взаємодію з окремими людьми, групами, об'єднаннями щодо вирішення реальних життєво важливих для неї й соціуму проблем.

Отже, на основі знань, досвіду людина освоює соціальні відносини, виконує різні соціальні ролі, долучається до спілкування й суспільно корисної діяльності. Результатом такої ефективної взаємодії із середовищем є соціальна обізнаність особистості.

Психологи Б. Ананьєв, Л. Божович, О. Ковальов, О. Леонт'єв, Б. Ломов, В. М'ясищев, К. Платонов, С. Рубінштейн та інші пов'язують соціальну активність зі спрямованістю особистості, підкреслюючи її збіг із основними тенденціями суспільного розвитку. На думку вчених, спрямованість охоплює потреби, установки, мотиви, життєві цілі особистості, її суб'єктивні відносини – ціннісні орієнтації, схильності, ідеали, уподобання, переконання, смаки та інтереси.

О. Конопкін, Н. Наумова, В. Хмелько, В. Ядов та інші стверджують, що просоціальна спрямованість особистості виконує функції орієнтування соціальної життєдіяльності людини й визначає її життєву позицію: ставлення до себе, свого життя, до інших людей (суспільства), до світу, повагу й готовність до сумлінної праці на загальне благо, надання соціальної допомоги,

свідоме ставлення до суспільних надбань.

У дослідженнях Л. Зубової, М. Григор'євої, О. Щербініної, Ю. Клейберг та інших зазначено, що в основі проявів просоціальної спрямованості особистості лежить досить високий рівень освоєння цінностей та норм суспільства.

На думку А. Петрова, просоціальна спрямованість визначає загальний рівень розвитку особистості й ступінь її активності у взаємодії з навколишнім середовищем. Просоціальна спрямованість, вважає вчений, проявляється в діяльності через мотиви цієї діяльності [89, 13].

На думку Ю. Гіппенрейтер, провідні мотиви соціально активної особистості різняться соціальною значимістю, і в крайньому своєму прояві перетворюються на служіння загальнолюдським цінностям та ідеалам і реалізуються в просоціальному поведженні людини [34, 23].

Зарубіжні (В. Джеймс, В. Занден, Д. Майерс, Р. Чалдіні, Т. Шибутані та інші) і вітчизняні (В. Абраменкова, Б. Братусь, Ф. Василюк, О. Леонт'єв, В. Ядов та інші) дослідники визначають просоціальне поведження як поведінку, спрямовану на благо суспільства, яка приносить користь іншим людям, вирізняється активним, дієвим характером і проявляється в допомозі, турботі, співробітництві, участі у справах і переживаннях інших людей.

Результати досліджень А. Журавльова, В. Куніциної, Н. Кухтової, Т. Шибутани та інших свідчать, що просоціальне поведження характеризується відповідальним ставленням людини до соціально значущої діяльності, емпатією, вимогливістю до себе, ініціативністю особистості.

Емпатія розглядається вченими (Т. Гаврілова, Н. Обозов, И. Юсупов та інші) як афективна здатність співчувати, співпереживати і як когнітивне прагнення до пізнання особистості іншої людини. Однак, як зазначає Т. Гаврілова, чутливість до переживань інших людей сама по собі не гарантує розвитку просоціального поведження [31, 152].

Соціальна відповідальність виявляється в усіх сферах життя та соціальних відносинах і характеризується як схильність людини поводитися

відповідно до інтересів інших людей, дотримуватися прийнятих у суспільстві норм, виконувати рольові обов'язки й оцінювати наслідки та результати власних дій.

Соціально відповідальна людина вміє співвідносити особистісні та громадські інтереси, адекватно реагувати на ту чи іншу ситуацію, керуючись моральними нормами, вільно обирати варіант поведінки і відповідати за зроблений вибір.

Під ініціативністю розуміють властивість, яка тісно пов'язана з добре розвинутою соціальною активністю. В. Селіванов визначає ініціативність як здатність і вміння людини за власним почином здійснювати дії і вчинки [100, 15].

Масштаб людської особистості та її моральна сила визначаються передусім почуттям вимогливості до себе й до інших. Високий рівень вимогливості до себе характеризує особистість з погляду її готовності до виконання соціальних норм.

Прояв просоціального поведіння, яке характеризується участю особистості в соціально значущій діяльності та її відповідальним ставленням, співпереживанням, вимогливістю до себе, ініціативністю, свідчить про наявність у людини соціальної активності.

Визначені компоненти – соціальна обізнаність, просоціальна спрямованість, просоціальне поведіння – С. Абрамова розглядає в єдності, у взаємозв'язку і взаємозумовленості, завдяки чому утворюється цілісна якість.

М. Уйсімбаєва змістову структуру соціальної активності старшокласників як інтегративного утворення розглядає через взаємопов'язані та взаємозумовлені структурні компоненти: ціннісно-мотиваційний (усвідомлення старшокласником себе як повноправного члена суспільства, прийняття загальнолюдських цінностей та наявність власної системи ціннісних орієнтацій, розвиток соціально та особистісно значущих мотивів та потреб), когнітивний (засвоєння соціальних цінностей, наявність знань про соціальні моральні норми і правила; сформованість соціальних понять, суджень та уявлень), діяльнісно-

комунікативний (сформованість соціальних умінь та навичок, досвід соціальної діяльності, досвід застосування знань і вмінь у соціальній поведінці, практична готовність до соціальної взаємодії, установлення і розвитку контактів з іншими людьми, уміння встановлювати міжособові зв'язки), рефлексивно-аналітичний (сформованість умінь критично оцінювати й коригувати результати своєї діяльності; здатність адекватно оцінювати рівень власної готовності до соціально значущої діяльності) [119].

Проаналізувавши наукову літературу щодо структурних компонентів соціальної активності, ми спробували виділити таку структуру соціальної активності:

- потреба в діяльності, яка реалізується в різних видах і визначає її активність;
- інтереси, що представляють собою особистісні утворення, які інтегрують раціональний й емоційний початок;
- спрямованість людини на предмет і явища дійсності, а також мотиви її дій, відповідальне до неї ставлення.

Як регулятор структури соціальної активності виступають ті утворення, які є похідними від органічних складових ядра, тобто соціальні знання, уміння, досвід соціально значущої діяльності, емоційно-ціннісні переживання, рефлексія, інтереси, потреби й мотиви такої діяльності. Всі структурні компоненти соціальної активності особистості взаємозалежні й взаємообумовлені, тому вона є цілісною, інтегрованою якістю особистості, що визначає її роль, місце й положення в суспільстві.

Узагальненими критеріями сформованості соціальної активності підлітків більшість науковців визнають:

- зміст і норми діяльності;
- спрямованість соціальної орієнтації підлітків;
- мотиви, кількісні та якісні показники суспільно-громадської діяльності підлітків;
- міру її інтенсивності;

- почуття відповідальності.

Отже, соціальна активність підлітків в наукових дослідженнях розглядається як один з найважливіших чинників їх соціального розвитку. Вияв соціальної активності зумовлений усвідомленням та засвоєнням учнями соціальних норм і цінностей суспільства, формуванням соціальних якостей особистості. Соціальну активність старшокласники реалізують у соціальній поведінці, свідомій цілеспрямованій соціально-значущій діяльності. Розкривається соціальна активність у системі потреб, мотивів, настанов та інтересів, тому важливим аспектом є виховання у старшокласників цих складових. Соціальна активність розкриває міру залучення старшокласників у життєдіяльність суспільства та виявляється в діях, скерованих на досягнення інтересів та цілей людини.

У контексті нашого дослідження ми спираємось на точку зору С. Абрамової і розглядаємо соціальну активність підлітків як інтегративну якість, яка охоплює соціальні знання і досвід, потребу в самореалізації й досягненні суспільно значущих цілей і характеризується спрямованістю на різні види соціально корисної діяльності, готовності брати на себе відповідальність за прийняті рішення і власні дії й виявляється в конкретній соціальній діяльності [2].

Отже, визначивши сутність і структуру соціальної активності підлітків, ми можемо перейти до характеристики процесу її формування засобами проектної діяльності, у якої, на наш погляд, є для цього істотний потенціал.

1.3. Соціально-педагогічний проект як засіб формування соціальної активності підлітків

У сучасній виховній системі активно використовується та розробляється чимала кількість педагогічних засобів, інноваційних форм і інтерактивних методів, які спрямовані на реалізацію виховання та соціалізацію учнівської

молоді. Як зазначає Г. Сорока, вони передбачають спільну взаємопов'язану діяльність педагогів, учнів, сім'ї, шкільного колективу та інших суб'єктів процесу виховання з метою формування поглядів, переконань, навичок поведінки [111, 12].

Однією з ефективних умов досягнення мети сучасного виховання – розвитку конкурентоздатної, творчої особистості, спроможної до самовизначення, самореалізації та самовдосконалення – є залучення учнів до проектної діяльності.

На відміну від традиційних заходів, які спрямовані на передачу школярам готового соціального досвіду, проектна діяльність учнів дає змогу найбільш повно врахувати здібності, потреби та наміри учнів. Проектна діяльність розглядається педагогами-дослідниками як чинник розвитку в учнів творчого мислення, формування самостійності, креативності та комунікабельності, як важлива умова становлення особистості у просторі існування.

Саме з таких позицій ми звернулись у нашому дослідженні до вивчення можливостей соціально-педагогічного проектування у формуванні соціальної активності підлітків.

Проектування (або проектна діяльність) належить до інноваційної, творчої діяльності, тому що вона припускає перетворення реальності, будується на базі відповідної технології, яку можна уніфікувати, опанувати й удосконалити.

Проектна діяльність має широку сферу застосування на всіх рівнях організації системи освіти; оволодіння логікою й технологією проектної діяльності може стати одним із засобів виховання соціальної активності учнів, оскільки під час участі в соціальних проектах підлітки матимуть змогу виявити свою соціальну позицію у процесі взаємодії із соціальним середовищем, набути соціального досвіду, вмінь та навичок адаптації до нових суспільних відносин.

Слово «проект» походить від латинського «projectus», що означає «кинутий уперед». Проект являє собою прототип, ідеальний образ передбачуваного або можливого об'єкта, стану, у деяких випадках – план, мета

якоїсь дії.

Традиційно, в тому числі і в педагогічній науці й практиці, поняттю «проект» надається таке трактування: «Проект (з лат. *projectus* – досл. «кинутий уперед») – 1) сукупність документів (розрахунків, креслень, макетів тощо), необхідних для зведення споруд, виготовлення машин, приладів і т. ін.; 2) попередній текст якого-небудь документа, що виноситься на обговорення, затвердження. ; 3) задуманий план дій; задум, намір» [103].

Згідно з «Сучасним словником з педагогіки» [105, 422], проект – це унікальна педагогічна діяльність, яка припускає координоване виконання взаємопов'язаних дій для досягнення певних цілей в умовах часових та ресурсних обмежень. В. Бачинін [13, 149] під проектом розуміє систему сформульованих в його межах цілей, створених або модернізованих для їх реалізації фізичних об'єктів, технологічних процесів, технічної і організаційної документації для них, матеріальних, фінансових, трудових або інших ресурсів, а також управлінських рішень і заходів по їх виконанню.

Аналіз вітчизняної та зарубіжної літератури свідчить про те, що поняття «проект» трактується досить широко:

- це сукупність концептуальної і формальної моделі, пакет документів, який подає опис на предметній мові того, що і як повинно бути зроблено [35, 137].
- це план, задум реалізації майбутньої діяльності [132, 36].
- це комплекс взаємозалежних одномоментних заходів, спрямованих на досягнення поставлених цілей при обмежених часових, бюджетних, кадрових та інших ресурсах [90].

Досить змістовний аналіз підходів до визначення змісту поняття «проект» подано у дисертаційному дослідженні С. Ізбаш [53]. Проект розглядається як сукупність певних дій, документів, план, задум реалізації майбутньої діяльності.

Процес створення проекту називається проектуванням. Дж. Джонс в своїй роботі «Методи прогнозування» наводить понад десять визначень процесу

проектировани. Для нашого дослідження актуальним є таке визначення проектування – «процес, який дає початок змінам у штучному середовищі» [44, 326]. У широкому значенні проектування – це діяльність щодо реалізації змін у навколишньому середовищі (природних і штучних). Проектування також розуміється як керування спонтанним розвитком об'єктивного світу. Поняття «проектування» в конкретній формі виражає прогностичну функцію керування, коли йдеться про майбутню матеріальну або ідеальну реальність. Його метою є реалізація одного з варіантів перетворення об'єктивної дійсності, пов'язаного з прагненням додати бажаних властивостей і рис проєктованому об'єкту.

Проектна діяльність – конструктивна і продуктивна діяльність особистості, спрямована на розв'язання життєво значущої проблеми, досягнення кінцевого результату в процесі цілепокладання, планування і здійснення проекту. Проектна діяльність належить до унікальних способів людської практики, пов'язаної із передбаченням майбутнього, створенням його ідеального образу, здійсненням та оцінкою наслідків реалізації задумів. Проектування виступає як творча, інноваційна діяльність, оскільки завжди спрямована на створення об'єктивно і суб'єктивно нового продукту [48].

Головною характерною складовою проектною діяльністю є проблема, а точніше проблемна ситуація, що є типовою для певної соціальної групи або культурного явища. Проблема виникає у разі невідповідності між реальним життям та уявленнями проектувальника про бажаний стан об'єкта. Проект використовується як засіб досягнення поставленої мети шляхом збереження, зміни або відновлення соціальних та культурних явищ. Конкретну проблему можна вирішити, використовуючи різні варіанти проектних рішень [90].

Важливими ознаками проектною діяльності є спрямованість на розвиток пізнавальних навичок, умінь самостійно конструювати свої знання орієнтуватися в інформаційному просторі, узагальнювати та інтегрувати знання, що отримані з різних джерел у процесі теоретичного і практичного навчання. На переконання Л. Лук'янової, участь у проектній діяльності надає можливість учневі самовдосконалюватися, а також відкриває можливості

вибору особистої ролі в системі відносин колективу учасників проекту (автор ідей, виконавець, учасник, організатор) або залишає право вибору на індивідуальну роботу, і в цьому випадку виконавець проекту поєднує усі ролі в одній особі [67, 17].

Проектування складається з таких основних стадій: аналіз проблемної ситуації, синтез та оцінка рішень. Процес створення проектів розвиває проєктувальні навички його учасників, вміння орієнтуватися в інформаційному просторі, використовувати набуті знання на практиці, формує вміння самостійно конструювати власну діяльність [22].

Проектна діяльність в роботі з підлітками має значний потенціал щодо розвитку самостійності, забезпечення суб'єктності й добровільності їх участі у роботі, значно розширює виховні можливості, сприяє самовизначенню підлітків в особистій, соціокультурній та професійній сферах.

Використання методу проектів у виховній роботі досліджено В. Ассаул. На її думку, головним завданням проектної діяльності є не набуття наукових знань, а допомога дитині зорієнтуватися у суспільному вирі подій та явищ – соціальних, економічних, інформаційних, а також оволодіти досвідом життя в громаді. Усе це передбачає не пасивну адаптацію в соціумі, а розвиток активного творчого самоствердження в суспільстві з метою розвитку дитини та її самовдосконалення [9].

Актуальною в контексті останнього є думка Дж. Джонса про те, що проектна діяльність набуває особистої значущості, оскільки в процесі оволодіння цією діяльністю виявляються вміння враховувати й долати перешкоди для досягнення цілей проекту, формується стійка підпорядкованість мотивів, за цих умов активна самодіяльність у навчальному процесі сприяє творчому й соціальному становленню особистості [44].

Проектна діяльність в освіті надає можливість здобути відповідний досвід і вміння, оскільки є інструментом, що створює унікальні передумови для розвитку ключових компетенцій (соціальних, полікультурних, інформаційних, комунікативних тощо) і самостійності особистості в досягненні нового. На

думку В. Слободчикова, проектування в освіті – це процес створення нових форм спільності педагогів, учнів, педагогічної громадськості, нового змісту та технологій освіти, нових способів і технік педагогічної діяльності та мислення. Предметом проектування є створення умов (засобів, механізмів) етапу розвитку освіти в цілому, переходу її з одного стану в інший [102].

Н. Матяш, порівнюючи проектну діяльність з іншими видами навчальної діяльності, визначає її перевагу в тому, що мета навчальної діяльності постає перед суб'єктами навчання в опосередкованій формі, приховано. Необхідність її досягнення усвідомлюється учнями поступово, створюється ситуація самостійного досягнення мети, що має значну особистісну цінність. Обґрунтування проблеми творчого проекту, планування технологічних процесів, виконання технологічних операцій, коригування об'єкту діяльності та інші елементи проектної діяльності змушують учня здобувати та засвоювати нові знання не відокремлено, а для досягнення мети кожного етапу проектної діяльності, тому засвоєння знань як мети навчального процесу констатується та присвоюється учням без усілякого натиску вчителя і знаходить особистісну значущість [76].

Оскільки проектна діяльність має усі якості діяльності, то в її структурі можна визначити такі компоненти: мотив, мета, способи, засоби, предмет, результат. Проектна діяльність надає учню широке поле нової для нього діяльності, тим самим сприяє появі широкого кола інтересів, і потім, через них, здійснює вплив на формування переконань та світогляду особистості [76].

Н. Токаренко до факторів успішного впровадження проектної діяльності відносить:

- облаштоване середовище для самостійної творчої діяльності дітей, яке створює педагог;
- умови, в яких дитина відкриває нові знання, вирішує проблеми, опановує способи дій;
- співпраця та співтворчість всіх учасників навчально-виховного процесу;

- психолого-педагогічні умови, які є основою для співробітництва між педагогом і дитиною;
- застосування проблемних запитань, які викликають у дитини необхідність шукати відповідь, рішення задачі, загадки і обов'язково відповідають життєвому досвіду і рівню її розвитку;
- освітній процес будується не стільки на логіці навчального предмета, скільки на логіці діяльності дитини. Вона має особистісне значення для дитини, підвищує її мотивацію в навчанні, забезпечує вихід кожної дитини на свій рівень;
- кожен із учасників проекту має отримати задоволення від почуття впевненості в собі, від спілкування одне з одним і від спільного виконання проектного завдання;
- відсутність змагання задля збереження пізнавальної активності, саморозвитку;
- виконання змістовної мети діяльності;
- урахування в організації проектної діяльності вікових особливостей мислення дітей, образного та почуттєвого сприймання [113].

Також для успішного впровадження проектної діяльності необхідно щоб педагог із вчителя перетворився на помічника, порадирика, який завжди поряд з учнем. Важливо, щоб між учасниками навчально-виховного процесу переважав демократичний стиль взаємин. Проектна діяльність надає учню широке поле нової для нього діяльності, тим самим сприяє появі широкого кола інтересів, і потім, через них, здійснює вплив на формування переконань та світогляду [76, 148].

У ході виконання проекту учні відчують задоволення від самого процесу роботи, почуття досягнення результату, змістовності і значущості роботи, підвищується самоповага, визнання з боку оточуючих, очікування успіху під час захисту проекту.

У процесі проектної діяльності, на думку І. Єрмакова та С. Шевцової, діти оволодівають певними компетенціями, спрямованими на визначення

способів діяльності, обрання для себе практичного виду діяльності, оволодіння практичною діяльністю, оцінювання результатів цієї діяльності. Плюсами проектної діяльності є набуття вихованцями таких умінь:

- планувати свою роботу;
- використовувати багато джерел інформації;
- самостійно відбирати й накопичувати матеріал;
- аналізувати, зіставляти факти;
- аргументувати думку;
- приймати рішення;
- установлювати контакти;
- створювати кінцевий продукт (фільм, журнал, проект, сценарій);
- презентувати створене перед аудиторією;
- оцінювати себе і команду [49].

Проектна діяльність дозволяє формувати й розвивати специфічні навички проектування, а саме вчить:

- проблематизації (розгляду проблемного поля та виділенню підпроблем, формулюванню головної проблеми та задачі, яка впливає з цієї проблеми);
- цілепокладанню та плануванню діяльності;
- самоаналізу та рефлексії (самоаналізу успішності та результативності вирішення проблеми проекту);
- презентації своєї діяльності та результатів;
- вмінню готувати матеріал для проведення презентації в наочній формі, використовуючи для цього спеціально підготовлений продукт проектування;
- пошуку потрібної інформації, виокремленню та засвоєнню необхідного знання з інформаційного поля;
- практичному застосуванню знань, умінь, навичок у різноманітних, у т. ч. й нетипових, ситуаціях;
- вибору, освоєнню та використанню адекватної технології створення продукту проектування;
- проведенню дослідження (аналізу, синтезу, висуванню гіпотези,

деталізації та узагальненню) [48].

Проектна діяльність – це спосіб розвитку творчості, самостійності, прагнення до ідеально-перспективного перетворення світу за допомогою креативних дій і операцій у процесі створення конкретного продукту – проекту ідеального та реального [128, 13].

Творча проектна діяльність виступає в якості об'єднуючого критерію, який синтезує в собі стійкі, що мають єдність, риси творчої діяльності. Адже творчий процес складається з чотирьох етапів: підготовка, визрівання, ілюмінація (інсайт), перевірка. Підготовка включає усвідомлення сутності проблеми та її визначення у межах робочих обмежень. Визрівання – це період дослідження, протягом якого розглядаються можливі розв'язки і накопичується додаткова інформація. Інсайт – мить появи нової ідеї, що видається здатною розв'язати проблему; ця ідея використовується як фокальна точка, від якої відходить багато можливих способів. У процесі перевірки розробляються критерії оцінки способу розв'язання задачі; всі можливі способи розглядаються через призму розроблених підходів і вибирається найбільш прийнятний [98].

М. Бабкіна пропонує розглядати проектну діяльність як сукупність навчальних і практичних дій підлітків з метою розв'язання певних суспільних проблем у процесі їхньої активної участі в житті громади. Така діяльність спрямована на формування незалежних суджень, аргументацію власних поглядів, аналіз отриманої інформації, вміння досягати компромісу та консенсусу, прийняття самостійних рішень, оцінювання результатів власної діяльності, здатність робити вибір та займати певну позицію [10].

Теоретичні засади організації добродійної проектної діяльності досліджено А. Даніловою, яка зазначає, що спрямування ініціативності учнівської молоді на реалізацію добродійних соціальних проектів може сприяти не лише особистості учня, але й громаді загалом. Оскільки у такому процесі поєднуються власні інтереси з інтересами громади, виявляється творче, активне ставлення до навколишнього світу, прагнення до самовдосконалення та саморозвитку [40].

Нами визначено, що соціальна активність підлітків реалізується в соціальному середовищі в процесі суспільно корисної діяльності. Тому виховання соціальної активності найбільш ефективно відбувається під час залучення підлітків до участі у соціальних проєктах. Як зазначає С. Смірнова, «соціальною називають технологію, в якій початковим і кінцевим результатом є людина, а основним параметром, що піддається зміні, – одна або декілька його властивостей (якостей)» [104, 56], а соціальні проєкти, на думку В. Гузеєва, надають змогу школярам співвіднести загальні уявлення, отримані в ході навчально-виховної діяльності, з реальним життям, суспільними та політичними подіями, що відбуваються в масштабах населеного пункту, області, країни [38, 84].

Е. Абдулін розглядає соціальне проєктування як освітню технологію сучасної школи. Соціальне проєктування, як технологія, в розумінні авторів включає в себе соціальну пробу, соціальну практику та соціальний проєкт [1, 118].

Працюючи над соціальними проєктами, можна здобути необхідний досвід аналізу сучасних соціальних реалій, навчитися виділяти актуальні соціальні проблеми, займатися розробкою програм дослідницької та перетворювальної роботи, активної соціальної дії та взаємодії, рефлексії щодо ефективності власних соціальних ініціатив.

На переконання Л. Лук'янової, участь у проєктній діяльності дає змогу учневі самовдосконалюватися, а також відкриває можливості вибору особистої ролі в системі відносин колективу, учасників проєкту (автор ідей, виконавець, учасник, організатор) або залишає право вибору на індивідуальну роботу, і в цьому випадку виконавець проєкту поєднує усі ролі в одній особі [67, 17].

З огляду на сферу застосування методу проєктів у соціально-виховній роботі з учнями ми будемо говорити про соціально-педагогічне проєктування.

Соціально-педагогічний проєкт – це сконструйоване соціальне нововведення, мета якого – удосконалення педагогічних процесів (розвитку, освіти, виховання, соціального становлення особистості) у певних

соціокультурних умовах.

На відміну від соціальних проєктів, які спрямовані на перетворення та вдосконалення соціуму, суспільних відносин і процесів, педагогічний проєкт спрямований на вирішення завдань освіти та виховання. Об'єкти соціально-педагогічного проєктування: соціально-культурне середовище (створення сприятливого соціокультурного простору та оптимізація умов саморозвитку особистості; соціальної групи, території загалом); спосіб життя (підтримка окремих видів і напрямів діяльності особистості, які сприяють зростанню якісних показників життя); сфери життєдіяльності особистості (освітня, дозвіллева, навчальна, виробнича, спортивна, інформаційна тощо). Соціально-педагогічні проєкти можуть бути спрямовані на створення умов для розвитку соціальності суб'єкта (особистості, групи); самореалізації особистості в основних сферах її життєдіяльності; забезпечення сприятливих умов для соціалізації особистості в різних сферах соціального середовища; вирішення чи мінімізацію несприятливих умов соціалізації особистості [47].

Соціально-педагогічне проєктування у загальноосвітньому навчальному закладі можна розглядати як самостійну технологію, яка забезпечує реалізацію низки дидактичних (метод проєктів, проєктне навчання), виховних, організаційних, соціальних цілей, а також як форму організації (та реалізації) соціальної практики учнів.

Соціально-педагогічне проєктування учнів – це технологія розробки, ціннісного та ресурсного обґрунтування та реалізації учнівських соціальних проєктів. Робота над соціальним проєктом передбачає усвідомлення учнем цілей та завдань майбутнього проєкту, формування його задуму, визначення мети та завдань проєкту, шляхів та способів ресурсів, необхідних для його реалізації, розробку проєктної документації (викладення положень проєкту на папері), реалізацію проєкту, аналіз результатів діяльності за проєктом, написання звіту про участь в проєкті [84, 14].

Застосування соціально-педагогічного проєктування у виховному процесі закладу загальної освіти має на меті стимулювання інтересу підлітків до певних

соціальних проблем та розв'язання цих проблем у перетворювальній соціально значущій діяльності. Відповідно, ми взяли до уваги, що ефективність виховання соціальної активності у проектній діяльності залежить від урахування потреб та інтересів учнів, які є основою мотивації до соціально-педагогічної роботи. Мотивація забезпечує свідому спрямованість соціальної діяльності учнів завдяки формуванню переконань, осмисленню навколишньої дійсності з метою перетворення, отримання реальних результатів. Ставлення підлітків до соціуму обумовлюється відповідною системою потреб і наявністю мотивів на соціальну взаємодію.

Отже, можемо констатувати залежність ефективності процесу формування і розвитку соціальної активності підлітків від їхньої активної участі у спільній соціально корисній діяльності. Крім того, рівень соціальної активності залежить від співвідношення між обов'язками особистості в суспільно значущій діяльності й суб'єктивними настановами на таку діяльність та ставлення до неї. Тому підліток у процесі виховання соціальної активності повинен бути активним суб'єктом соціально корисної праці.

Як зазначає І. Бех, «виховання як взаємодія» є конструктивнішим за поняття «виховання як вплив». Кожна властивість особистості, зокрема її позиція загалом, виражає єдність соціального змісту і психологічної форми: зовнішні умови перетворюються на внутрішню силу, яка управляє поведінкою людини [15, 274].

Відповідно, в організації проектної діяльності особливого значення набуває співпраця підлітків з учителем, який має певний досвід, більш активно залучений до соціальних процесів. Тому у співпраці з учнями, під час проведення проектів у позакласний час, учитель виступає ініціатором певного проекту, оскільки не тільки знає соціальну проблему, але й добре орієнтується в її особливостях, можливих шляхах вирішення.

Слід зважати на те, що для старшого підліткового віку характерним є прагнення до самостійності, участі у реальних справах. Саме вчитель має можливість так побудувати відносини під час взаємодії «учитель – учень», щоб

сприяти творчій самореалізації, самовдосконаленню, стимулюванню соціальної активності.

Ставлення до учня як до свідомого суб'єкта у процесі виховання соціальної активності засобами проектної діяльності детермінується тим, що кожен підліток визначає, організовує, керує процесом разом з іншими учнями, залучається до реалізації всіх етапів проекту, несе відповідальність за виконання дорученого обсягу роботи та допомагає іншим за потреби.

На основі «суб'єкт-суб'єктних» відносин під час проектної діяльності виховується відповідальність як домінуюча соціальна установка, організованість, життєва позиція, ініціативність, творчість, самоусвідомлення себе як частини спільноти. Участь у проектній діяльності підлітка як рівноправного суб'єкта діяльності забезпечує формування незалежних суджень, власної соціальної позиції, толерантності до поглядів інших учасників проекту, вміння відстоювати свої переконання та приймати самостійні рішення щодо вибору соціальної проблеми та шляхів її вирішення, розвивати вміння оцінювати результати власної діяльності на основі усвідомлення своїх обов'язків.

Найбільший вплив «суб'єкт-суб'єктні» відносини мають на соціальну взаємодію, соціальну діяльність та поведінку, а відповідно, і на результативність соціальної активності. До основних переваг суб'єкт-суб'єктних відносин, порівняно із суб'єкт-об'єктними, у процесі виховання соціальної активності підлітків належать:

- виявлення вищого рівня активності й ініціативності в соціальній діяльності;
- формування готовності до самостійного й відповідального прийняття рішень у соціальних відносинах;
- орієнтація на внутрішній світ особистості, урахування інтересів;
- сприяння розвитку інтересів, цілеспрямованості, впевненості в спроможності впливати на суспільний розвиток;
- вироблення власних ціннісних орієнтацій;

- формування здатності до самоаналізу, самооцінки;
- формування соціальних якостей особистості підлітка.

До основних переваг проектної діяльності, як виховної технології, у порівнянні з традиційними формами виховання М. Уйсімбаєва відносить:

- 1) забезпечення залучення підлітків до осмислення та реальної перетворювальної діяльності навколишньої дійсності;
- 2) створення оптимальних умов для саморозвитку особистості;
- 3) забезпечення формування суб'єкт-суб'єктних відносин у процесі виховання;
- 4) спонукання учнів до вияву активності та самостійності;
- 5) забезпечення орієнтації виховного процесу на особистість, її інтереси, погляди, систему цінності;
- 7) сприяння побудові взаємостосунків на основі довіри та взаємоповаги; надання можливості розв'язувати проблеми та реалізовувати ідеї особисто значимі для підлітка;
- 8) створення умов для самореалізації та самоствердження підлітків;
- 9) забезпечення набуття підлітками досвіду колективної творчої діяльності [118].

Процес виховання соціальної активності учнів засобами проектної діяльності М. Уйсімбаєва розглядає як співпрацю вихователя і вихованця з метою виховання учнів на основі формування їхнього ціннісного ставлення до суспільства та самого себе, формування соціальної поведінки, що відповідає моральним нормам, принципам та правилам, прийнятим у суспільстві, й ґрунтується на засвоєнні вироблених людством суспільних цінностей та творчому їх застосуванні [120].

Беручи участь у різноманітних проектах у позакласний час, підлітки мають змогу виявити свою соціальну позицію у взаємодії із соціальним середовищем, набувають соціального досвіду, вмінь та навичок адаптації до нових суспільних відносин.

Особливістю проектної діяльності є її орієнтація на співробітництво як з

однолітками, так і з дорослими. В цьому контексті проектна діяльність розглядається як технологія колективного творчого виховання старшокласників. На значення виховання учнів у колективі звертав увагу В. Сухомлинський: «Життя і праця в колективі є школою становлення буквально всіх рис особистості... Від того, які ідеї лежать в основі трудових, духовних, морально-естетичних взаємовідносин між членами колективу як людської спілки, залежить становлення понять і уявлень особистості про добро і зло, про обов'язок і справедливість, честь і гідність» [110].

Проектна діяльність у виховній роботі забезпечує особистісно орієнтоване виховання соціальної активності підлітків. Цей процес відбувається завдяки врахуванню індивідуальних здібностей, нахилів, потреб, бажань та інтересів учнів, забезпеченню свободи вибору видів діяльності, самостійності у прийнятті рішень, зважанню на особисту позицію кожного учня. Проектна діяльність розглядається нами як умова розвитку у старшокласників творчого мислення, формування самостійності, ініціативності, креативності та комунікабельності.

Позитивний вплив проектної діяльності в процесі формування соціальної активності підлітків М. Уйсімбаєва розглядає у кількох ракурсах. По-перше, проектна діяльність впливає на розвиток аксіологічного потенціалу підлітків завдяки формуванню загальнолюдських ціннісних орієнтацій (гуманність, справедливість, чесність, доброзичливість та ін.), впливу на формування переконань та світогляду особистості.

По-друге, у процесі проектної діяльності відбувається гносеологічний розвиток учнів, оскільки вони пізнають навколишній світ, засвоюють нові соціальні знання, потрапляють в умови для інтелектуального розвитку особистості.

По-третє, тільки у проектній діяльності учні як активні учасники соціально спрямованої праці отримують особистісний досвід соціальної поведінки. У процесі активної соціальної практики вони набувають нових вмінь та навичок щодо розв'язання соціальних проблем, застосовують набуті знання у реальних діях в соціальному середовищі.

По-четверте, у процесі проектної діяльності розвиваються комунікативні здібності підлітків, поліпшуються практичні навички спілкування та здатність до встановлення соціальних контактів, формуються навички соціальних відносин, уміння працювати в команді.

По-п'яте, участь у проектах стимулює формування творчого уявлення та мислення, створює можливості для вияву творчості кожного учня [118].

Проектна діяльність у позакласній виховній роботі робить можливим використання різноманітних методів виховання, які спонукають учнів до соціальної активності, прояву ініціативи й самостійності, дає змогу подолати авторитарний стиль ставлення педагогів до учнів, сприяє формуванню поглядів і переконань та виробленню на їхній основі навичок та звичок соціальної поведінки. Засобами проектної діяльності підліток виховується як член суспільства, розвиваються його комунікативні навички, він набуває досвіду самоуправління, самооцінки.

Отже, на відміну від традиційних форм виховання, які спрямовані на передання учням готового соціального досвіду, використання соціально-педагогічного проектування у соціально-виховній роботі з підлітками надає змогу якнайповніше врахувати інтереси, здібності, потреби та наміри учнів, впливає на формування системи цінностей та соціальної позиції. Також створює умови для творчої самореалізації учнів, впливає на виховання самостійності та відповідальності у плануванні рішень та оцінюванні результатів своєї діяльності. Основними особливостями, що впливають на ефективність організації процесу виховання соціальної активності підлітків у позакласній роботі засобами проектної діяльності, є такі: підліток має бути суб'єктом соціально корисної праці; соціальна діяльність підлітка повинна мати добровільний характер; ефективність процесу виховання соціальної активності залежить від активності самого підлітка.

Таким чином, участь у соціально-педагогічних проектах допомагає учням оволодіти нормами та правилами життя в суспільстві, загальними правилами поведінки, познайомитися з різними соціальними моделями та соціальними

ролями, конструктивно будувати свої стосунки з оточуючими; сприяють формуванню таких рис, як відповідальність, уміння співпрацювати, вислуховувати інших, проявляти почуття емпатії, здатність поставити себе на місце іншої людини тощо. Також формує певні уміння, такі як:

- мобільність;
- абстрактне та творче мислення;
- за дуже короткий проміжок часу вирішити певні труднощі;
- стресостійкість;
- витривалість;
- взаємодія з різними категоріями людей;
- робота в колективі;
- самостійна та групова пошукова робота;
- організаторські здібності;
- дивитися на ситуацію з боку різних соціальних ролей, тобто, він може бути лідером, просто учасником певного заходу тощо;
- планування;
- прогнозування;
- рефлексія;
- проведення аналізу.

Використання соціально-педагогічного проектування у соціально-виховній роботі з підлітками з метою формування їхньої соціальної активності сприяє:

- адаптації до сучасних соціально-економічних умов життя, до усвідомленої участі в різних сферах соціальної практики;
- розвитку творчих здібностей та активності підлітків за рахунок створення соціально-педагогічного виховного середовища;
- формуванню світогляду, критичного та творчого мислення підлітків;
- формуванню позитивної мотивації соціальної діяльності підлітків, що сприяє інтеграції в сучасному соціальному середовищі;
- встановленню сприятливого емоційного клімату, створенню комфортної

атмосфери співпраці, відкритості у процесі соціальної взаємодії;

- формуванню здатності до встановлення соціальних контактів з іншими людьми, адекватного сприймання та розуміння партнерів у діалогічному емоційному контакті;

- розвитку самостійності, що визначається можливістю діяти за власним бажанням, самостійно робити вибір тем та ідей проектів і бути відповідальним за результати своєї діяльності;

- створенню атмосфери зацікавленості підлітка в одержанні реальних результатів своєї діяльності та відчуття корисності від розробленого та впровадженого проекту;

- налагодженню ефективного зворотного зв'язку «вихователь – вихованець» [118].

Отже, застосування соціально-педагогічного проектування у соціально-виховному процесі закладу загальної освіти має на меті стимулювання інтересу підлітків до певних соціальних проблем та розв'язання цих проблем у перетворювальній соціально значимій діяльності. Під впливом середовища та спеціально організованих умов саме у активній соціальній діяльності формуються соціальні риси особистості підлітка, які закріплюються у поведінці, вчинках та діях.

Проектна діяльність надає змогу найбільш повно врахувати інтереси, здібності, потреби та наміри учнів, впливає на формування системи цінностей та соціальної позиції, створює умови для творчої самореалізації підлітків, впливає на виховання самостійності та відповідальності у плануванні рішень та оцінки результатів своєї діяльності.

РОЗДІЛ 2

ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ПІДЛІТКІВ ЗАСОБАМИ СОЦІАЛЬНО- ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОЕКТУВАННЯ

2.1. Дослідження вихідного рівня сформованості соціальної активності підлітків

У першому розділі нашого дослідження ми розглянули теоретичні аспекти проблеми формування соціальної активності підлітків.

Теоретичний аналіз сутності та змісту поняття «соціальна активність» дозволив визначити таку її структуру:

- знання соціальних цінностей, моральних норм і правил поведінки в соціумі;
- потреба в діяльності, яка реалізується в різних видах соціально корисної діяльності і визначає активність особистості, потреба в самореалізації;
- просоціальна спрямованість діяльності, усвідомлення її соціальної значущості, потреба в досягненні суспільно значущих цілей;
- сформованість соціальних умінь та навичок, застосування знань і вмінь у соціальній поведінці, практична готовність до соціальної взаємодії, установлення і розвитку контактів з іншими людьми, уміння встановлювати міжособистісні зв'язки;
- умінь критично оцінювати й коригувати результати своєї діяльності; здатність адекватно оцінювати рівень власної готовності до соціально значущої діяльності, готовності брати на себе відповідальність за прийняті рішення і власні дії.

Ця структура враховувалася при визначенні критеріїв та показників, які є ідентичними внутрішньому змісту означених компонентів.

У педагогічній літературі критерій виступає як основна ознака, за якою

одне рішення обирається з безлічі можливих (М. Шилова) [131]; засіб, за допомогою якого вимірюються рівні, ступені прояву того або іншого явища, трактується як міра оцінки суджень (І. Мавріна) [68].

Для того, щоб встановити ступінь відповідності, наближення реального стану до норми, ідеалу, критерій має бути розгорнутим, розкладеним на складові частини, тобто він повинен містити в собі певні характеристики, якісь одиниці виміру, що дозволяють «замірити» дійсність, зіставляти її з нормою.

Конкретним вимірником критерію є показник, який робить критерій доступним для виміру й спостереження й відбиває окремі властивості й ознаки об'єкта пізнання й слугує засобом накопичення кількісних і якісних даних для критеріального узагальнення. Кількість показників має бути зведена до мінімуму, тому що процедура оцінювання має бути простою і зрозумілою.

Для виявлення рівня сформованості соціальної активності підлітків нами були використані критерії, показники й рівні, розроблені С. Абрамовою, М. Колесовим, М. Уйсімбаєвою й уточнені відповідно до завдань нашої дослідно-експериментальної роботи.

За критерії сформованості у підлітків соціальної активності було обрано когнітивний, потребово-мотиваційний та діяльнісний (поведінковий).

Когнітивний критерій виявляє наявність соціальних знань (знання соціальних норм і правил поведінки, що регулюють взаємини між людьми), здатність до рефлексії (передбачає аналіз і оцінку результатів соціальної діяльності, власних дій і поведінки) та об'єктивної самооцінки (дозволяє підлітку порівнювати себе з іншими людьми, активно засвоювати норми взаємин, регулювати своє поведіння і діяльність.).

Потребово-мотиваційний критерій виявляє наявність потреби у спілкуванні, участі в громадській діяльності, потреби в самореалізації, мотиву досягненні успіху в суспільно корисній діяльності, готовності діяти в інтересах суспільства і визначає ставлення особистості до процесу й результату соціальної діяльності.

Діяльнісний (поведінковий) критерій визначає орієнтацію дій підлітків на

соціально схвалювані норми, цінності, судження, переконання, стійкість і самостійність поведінки, виявляє активність підлітків у соціально значущій діяльності, уміння взаємодіяти з людьми, різними за віком, професією, посадами тощо, ініціативність, відповідальність, вимогливість до себе.

В таблиці 2.1. представлені відповідні обраним критеріям показники.

Таблиця 2.1.

Критерії та показники сформованості соціальної активності у підлітків

Критерії	Показники
Когнітивний	<ul style="list-style-type: none"> - знання соціальних норм і правил поведінки; - обізнаність у соціально значущих якостях особистості; - знання способів поведінки в різних навчальних і життєвих ситуаціях; - уміння адаптуватися в соціумі; - здатність до рефлексії та об'єктивної самооцінки.
Потребово-мотиваційний	<ul style="list-style-type: none"> - соціально орієнтовані особистісні цінності; - потреба в самореалізації у соціально значущій діяльності; - спрямованість на досягнення успіху в суспільно корисній діяльності; - готовність діяти в інтересах інших людей.
Діяльнісний (поведінковий)	<ul style="list-style-type: none"> - активність у різних видах громадської діяльності; - участь в учнівському самоврядуванні, у загальних справах закладу освіти, колективу класу; - уміння взаємодіяти з різними людьми; - ініціативність, відповідальність, вимогливість до себе; організаторські і комунікативні здібності.

Виділені критерії та їх показники відображають найважливіші характеристики категорії «соціальна активність підлітків» і дозволяють охарактеризувати її прояв на певних рівнях.

Рівень соціальної активності розглядається в науковій літературі як міра

розвиненості здатності особистості впливати на навколишнє середовище, змінюючи і перетворюючи її в соціально значимому напрямку [127, 97].

Оцінка сформованості соціальної активності підлітків буде здійснюватись за такими рівнями:

- високий – характеризується цілісністю системи знань про соціальні норми і правила поведінки, готовністю до їх використання, про соціально значущі якості особистості; високим рівнем моральної культури, толерантним відношенням до оточення; незалежністю і самостійністю у власних оціночних судженнях. Підліток демонструє прагнення до самореалізації за допомогою власних зусиль, співпраці з іншими людьми. Беручи участь у соціально значущій діяльності, учень вчиняє дії, спрямовані на те, щоб домогтися успіху, створити нове, оригінальне, унікальне, що іншими людьми сприймається і оцінюється як досягнення людини. Підліток проявляє готовність діяти в інтересах шкільної спільноти, регулярно бере участь у суспільно корисній діяльності, різних видах навчальної й позанавчальної діяльності, учнівському самоврядуванні, демонструючи при цьому вміння взаємодіяти з різними людьми, діяльність усвідомлюється учнем як соціально значуща. Він з повагою ставиться до прав і думок інших людей. Співпраця підлітка з іншими людьми супроводжується взаєморозумінням, він демонструє організаторські і комунікативні здібності. Учень ініціативний, відповідальний, вимогливий до себе, є суб'єктом діяльності і організатором соціальної взаємодії;

- достатній – відрізняється наявністю необхідних знань про соціальні норми і правила поведінки, про соціально значущі якості особистості, достатній рівень моральної культури. Підліткові притаманна наявність самостійних оцінних суджень, але іноді вони залежать від ситуації. Спостерігається виразність інтересів, що проявляється в прийнятті соціальної ситуації, соціально-ціннісними вчинками. Школяр періодично враховує інтереси однолітків і дорослих, не завжди прислухається до їхньої думки, демонструючи категоричність власних оціночних суджень, які іноді залежать від його емоційного стану. Підліток включається в соціально значиму діяльність, прагне

до позитивного результату, до високої оцінки своєї роботи з іншими людьми тільки в певних видах діяльності, це відбувається не регулярно. Він рідко проявляє самостійність, але відповідально і сумлінно ставиться до виконання завдань дорослих і колективу. Демонструє вміння взаємодіяти з різними людьми для вирішення спільних соціальних проблем з метою самоствердження і отримання визнання з боку оточуючих;

- середній – характеризується наявністю недостатніх знань про соціальні норми і правила, про соціально значущі якості особистості. Учень не враховує інтереси однолітків і дорослих, мало цікавиться проблемами шкільного співтовариства. Найчастіше демонструє власні оціночні судження тільки з метою самоствердження. Підліток виконує роль виконавця, якого ведуть, соціально інертної людини. Рідко бере участь у соціально значимій діяльності, не отримуючи при цьому задоволеності від неї. Найчастіше діяльність, що ним здійснюється, виконується під контролем дорослого, але до виконання завдань в цілому він ставиться сумлінно. Прояв потреби до самореалізації та прагнення до досягнення успіху ситуативне. Учень здійснює взаємодію з іншими людьми з метою обміну інформацією та спілкування, у процесі якого демонструє безініціативність, нестійкий прояв відповідальності, старанності, вимогливості до себе. Тому ця взаємодія не сприяє всебічному розвитку його особистості;

- низький – притаманні уривчасті, неповні, поверхневі, несистемні знання про соціальні норми і правила поведінки, про соціально значущі якості особистості. Школяр не здатен до об'єктивного оцінювання своїх дій і відрізняється відсутністю вміння виділяти оптимальні способи поведінки в різних життєвих ситуаціях. Він не проявляє інтересу до проблем шкільного співтовариства. Підліток ігнорує суспільно корисну діяльність. У нього несформовані вміння взаємодіяти з людьми відповідно до соціальних норм і правил поведінки, можлива залежність від думки референтної групи. Байдужість до спільної діяльності, уникнення соціально значущої співпраці свідчить про відсутність в учня потреби до самореалізації та мотивації досягнення успіхів у суспільно корисній діяльності.

Діагностика рівнів сформованості соціальної активності у підлітків здійснюється за допомогою різних методів (суб'єктивного шкалування/ранжування, анкетування, бесіда, тестування, цілеспрямовані педагогічні спостереження, експертні оцінки з фіксацією виявлених фактів, залучення до соціально корисної діяльності), які обиралися відповідно до сформульованих завдань.

Експериментальне дослідження проблеми формування соціальної активності підлітків здійснювалось протягом 2010-2020 навчального року на базі ліцею «Логос» м. Запоріжжя. У ньому взяли участь 27 учнів 9 ХБІП класу (15 хлопців, 12 дівчат).

Констатувальний етап експерименту було спрямовано на вивчення рівня сформованості соціальної активності підлітків на початок експерименту. Визначення рівня сформованості соціальної активності здійснювалось за допомогою наведених вище методів.

Охарактеризуємо проведену роботу та результати за діагностичними методиками.

Для виявлення мотивів участі підлітків в діяльності школи ми провели «Методику вивчення мотивів участі учнів у діяльності» Л. Байбородової [27].

Учням пропонувалось визначити, що приваблює їх у спільній діяльності. Для відповідей використовується така шкала:

- 3 – приваблює дуже сильно;
- 2 – приваблює в значній мірі;
- 1 – слабо приваблює;
- 0 – не приваблює зовсім

Учні відповідали на запитання й ставили оцінку напроти кожного пункту. За результатами відповідей ми виокремили такі блоки для визначення мотивів, які переважають.

Колективістські мотиви зазначені в пунктах 3, 4, 8, 10 опитквальника: допомога товарищам, можливість передати свої знання, участь у справах свого колективу, робити добрі справи для інших.

Особистісні мотиви зазначені в пунктах 1, 2, 5, 6, 12 опитувальника: цікава справа, спілкування з різними людьми, творчість, набуття нових знань, умінь, вироблення в собі певних рис характеру.

Престижні мотиви зазначені в пунктах 7, 9, 11 опитувальника: можливість управляти іншими, імовірність заслужити повагу товаришів, виділитися серед інших.

Ми порівняли середні оцінки по кожному блоку, це дозволило нам визначити переважні мотиви участі підлітків у діяльності:

- колективістський мотив діяльності було виявлено в 15 учнів – 55 %;
- особистісний мотив діяльності було виявлено в 12 учнів – 44 %;
- престижний мотив діяльності було виявлено у 8 учнів – 29 %.

Тобто у підлітків переважають колективістські й особистісні мотиви діяльності. Отже, можемо зробити висновок, що підлітки займаються соціальною діяльністю не лише через престижні мотиви, а й для того, щоб отримати нові знання й задоволення від соціально значимої роботи.

Для визначення рівня сформованості вміння взаємодіяти з іншими людьми важливо визначити рівень комунікативного розвитку дітей. З цією метою було проведено бесіди з педагогами й спостереження за дітьми під час виконання роботи на основі критерію: чим активніше дитина поводить себе в спілкуванні з однолітками, тим вище рівень її комунікативного розвитку. Оцінка рівня розвитку комунікативної сфери здійснювалась за шкалою:

- 10 балів – надактивний рівень, тобто дитина готова з усіма однолітками йти на контакт і в будь-який час;
- 9 балів – дуже активний рівень, дитина бере активну участь у спілкуванні й залучає до бесіди однолітків;
- 8 балів – активний рівень, дитина легко йде на контакт, бере участь у бесідах, іноді залучає своїх однолітків у спілкування;
- 7 балів – скоріше активна, ніж пасивна, якщо дитину запросять до бесіди, то вона приєднається, якщо ні, то не піде сама на контакт, не проявляє активності без потреби, але й не відмовляється в участі;

- 6 балів – важко визначити, активна чи пасивна, якщо діти підуть на контакт у спілкуванні, те й вона піде, а без потреби цього робити не буде;

- 5 балів – скоріше пасивна, ніж активна, дитина іноді відмовляється від взаємодії з іншими дітьми;

- 4 бали – пасивна, іноді бере участь у бесіді, але тільки коли її наполегливо запрошуюють;

- 3 бали – дуже пасивна, дитина взагалі не бере участь у спілкуванні, а тільки спостерігає за тим, що відбувається;

- 2 бали – замкнена, дитина не реагує на те, що відбувається довкола неї.

Серед підлітків було виявлено 1 учня з дуже високим рівнем прояву комунікативних здібностей – 10 балів. Цей підліток швидко й легко орієнтується у важких ситуаціях, легко й невимушено спілкується з новими людьми, ініціативний, приймає рішення самостійно, домагається від своїх однолітків одноголосного ухвалення рішення, спираючись на свою думку.

Троє з учасників набрали 9 балів. Ці підлітки активні в спілкуванні, готові спілкуватися з незнайомими людьми, легко можуть організовувати й проводити заходи.

18 учнів набрали 7 балів. Для цих учнів характерний середній рівень розвитку комунікативних здібностей. Цим учням легко дається спілкування з новими людьми, але першими вони рідко виходять на контакт, воліють не брати на себе відповідальність, але легко погоджуються брати участь у заходах і будь-яких інших справах.

5 учнів набрали по 6 балів. Ці учні знаходять спільну мову з однолітками, але ніколи не виявляють ініціативу, рідко виходять із тіні, але готові допомогти в проведенні заходів.

Тобто рівень розвитку комунікативних здібностей підлітків середній 6-7 балів. Більшість учнів класу – 17 осіб, готові спілкуватися з новими людьми, але тільки не зі своєї ініціативи. Готові допомогти в проведенні заходів, якщо вони вже будуть придумані й організовані.

Для визначення рівня соціальної активності дітей підліткового віку ми

використовували тест Ю. Платонова [93]. Тест призначений для вимірювання соціальної активності, використовується при дослідженні різних підліткових колективів, спрямований на виявлення психологічних чинників, що сприяють або перешкоджають злагодженій спільній соціальній діяльності.

Дітям пропонувалося відповісти на запитання за допомогою шкали від 1 до 7, де 7 – високий показник, 1 – дуже низький показник.

Визначення рівня розвитку соціальної активності підлітків проводилося на підставі вимірювання шкали ознак цієї активності:

- шкала цілеспрямованості описує готовність учнів до досягнення групових цілей у процесі спільної роботи. Мета взаємодії є необхідним стимулом внутрішньогрупової активності;

- шкала мотивованості розкриває особливості зацікавленості в спільній роботі підлітків;

- шкала емоційності визначає відношення до членів групи. Емоційність проявляється в задоволеності членів групи ступенем реалізації поставлених цілей;

- шкала стресостійкості характеризує здатність робочої групи узгоджено й мобільно стабілізувати емоційно-вольовий потенціал для протидії різного роду протиріччю;

- шкала колективності розкриває здатність колективу до спільного досягнення результату, до створення відносин взаємодопомоги й підтримки;

- шкала інтегративності визначає способи, що застосовуються в колективі для створення спільності, єдності інтересів і цілей;

- шкала організованості розкриває рівень самоорганізації кожного члена колективу, а також організацію групи, ступінь ретельності, дисципліни, вимогливості до інших і собі.

У даному тесті ми розглядали не кожного учня окремо, а клас в цілому, тому що соціальна активність вимірюється через комунікативні здібності, роботу в групі, рівень взаємодії з товаришами і т.ін.

Ми виявили серед учнів нормативний рівень (від 245 до 385 балів), тобто

група відповідає заданим параметрам соціальної діяльності, але не досягає вищого (продуктивного) рівня.

Для діагностування знань підлітків про соціальні норми і правила поведінки, їх обізнаність у соціально значущих якостях особистості та знань способів поведінки в різних навчальних і життєвих ситуаціях ми провели діагностичні методики: «Як я розумію слово», «Пріоритет», «Міні-твір», «Незакінчені речення».

Методика «Як я розумію слово» [32], спрямована на виявлення уявлень підлітків про моральні категорії, показала, що більшість учнів викривлено розуміє такі поняття, як «особиста відповідальність», «гідність», «ініціативність», «обов'язок». Правильне визначення учні змогли дати поняттю «самостійність». Результати методики «Як я розумію слово» подано в таблиці 2.2. Оцінювання здійснювалось за шкалою: 3 бали – відповідь правильна; 2 бали – відповідь наближена до правильної; 1 бал – відповідь викривлена; «-» – немає відповіді.

Таблиця 2.2.

Результати відповідей учнів за методикою «Як я розумію слово...»

№ з/п	Прізвище, ім'я	Показники розуміння							
		Гуманність	Обов'язок	Гідність	Ініціативність	Особиста відповідальність	Самостійність	Переконаність	Соціальна активність
1	Стефанія Б.	2	3	3	1	3	2	1	2
2	Олександр Бе.	-	-	-	-	-	-	-	-
3	Олександр Бо.	-	-	2	1	1	1	-	1
4	Вероніка Г.	2	1	2	3	2	-	1	3
5	Ілля Г.	2	2	3	3	1	2	1	3
6	Софія Г.	-	1	1	1	-	-	1	1
7	Заліна Е.	-	1	1	1	1	-	-	-

Продовження табл. 2.2.

8	Семен І.	-	1	2	1	1	-	-	-
9	Марк К.	-	1	-	-	-	-	-	-
10	Нікіта К.	3	2	2	2	1	1	1	3
11	Аліна К.	3	1	2	1	1	2	-	2
12	Ольга К.	1	-	2	1	1	2	-	1
13	Владислав Л.	1	2	2	1	3	3	1	2
14	Нікіта Л.	1	2	2	1	-	-	-	-
15	Макар М.	1	2	3	2	2	3	1	1
16	Єгор Н.	1	1	-	-	1	3	1	-
17	Валерій О.	1	1	1	1	1	1	1	1
18	Данило П.	1	2	1	2	1	2	1	2
19	Артур С.	1	1	1	-	-	-	2	-
20	Єва С.	1	1	3	3	3	3	3	3
21	Лідія С.	3	2	3	3	3	1	2	1
22	Софія С.	2	2	2	2	2	2	2	2
23	Олександра С.	-	-	1	-	1	1	1	-
24	Михайло У.	3	2	2	2	1	1	1	3
25	Ксенія Ч.	2	2	1	1	-	-	-	-
26	Ілля Ш.	1	1	1	1	1	1	1	1
27	Анна Я.	3	2	1	3	2	1	2	3

Таблиця 2.3.

Узагальнені результати за методикою «Як я розумію слово...»

Поняття для визначення	Характеристика відповіді			
	правильна	наближена до правильної	викривлена	немає відповіді
	кількість осіб			
Гуманність	5	5	10	7

Продовження табл. 2.3.

Обов'язок	1	11	11	4
Гідність	5	10	9	7
Ініціативність	4	5	12	6
Особистісна відповідальність	4	4	13	6
Самостійність	4	6	8	9
Переконаність	1	4	11	11
Соціальна активність	6	5	7	9

Методика «Пріоритет» [32] спрямована на виявлення найбільш значущих, цінних якостей для підлітка. Результати методики «Пріоритет» подано в таблиці 2.4.

Таблиця 2. 4.

Результати відповідей підлітків за методикою «Пріоритет»

Якості особистості	Загальний бал	Місце за значенням
Чуйність	65	6
Милосердя	61	8
Рішучість	75	3
Наполегливість	61	8
Самостійність	79	1
Соціальна активність	64	7
Ініціативність	71	5
Чесність, правдивість	78	2
Відповідальність	78	2
Твердая воля	72	4

Таким чином, дана методика показала, що найцінніші, значимі якості для учнів – це самостійність, відповідальність, рішучість, чесність та правдивість. Середньо значимі якості – тверда воля, ініціативність, чуйність. Найменш

значимі якості – соціальна активність, милосердя, наполегливість.

Методика «Міні-твір» [32], мета якої полягає у виявленні судження підлітків про основні моральні якості особистості, їх ставлення до моральних норм. У даній методиці було запропоновано такі теми:

1. Що значить бути активним?
2. Суспільно корисний вчинок, який я зробив/ла...
3. Що значить робити на благо людям?
4. У чому полягає небезпека бездіяльності?

Результати діагностики дозволили зробити висновок, що учні мають уявлення про те, що значить бути активним, однак у своїй практиці вони рідко або зовсім не роблять суспільно корисні вчинки й не виявляють активність. Проаналізувавши відповіді учнів, ми змогли виділити найцікавіші і такі, що відповідають поняттю «соціальна активність»: бути активним – це не бути ледачим, самовдосконалюватися, брати участь у соціальних заходах; суспільно корисний вчинок, який я зробив – це поїздка в дитячий будинок, куди я привіз іграшки, книги, товари для малювання, ліплення; робити на благо людям – це прибирати вулиці, займатися волонтерством, стати донором крові; небезпека бездіяльності в тому, що можна втратити друзів, впаде самооцінка, нічого не потрібно в житті.

Методика «Незакінчене речення» допомогла нам одержати першу, найбільш природню реакцію на запитання, що стосуються моральної сутності особистості. У даній методиці було запропоновано закінчити такі речення:

1. Найбільше мене радує ...
2. Найбільше мене засмучує ...
3. Моя найближча мета ...
4. Моя віддалена мета ...
5. Я би хотів, щоб навколишні мене цінували, насамперед, за...
6. Коли мені важко самому прийняти правильне рішення, то...
7. Якщо я знаю, що вчинив неправильно, то ...
8. У житті я найбільше засуджую ...

9. У житті я найбільше ціную ...

10. Коли людина має мету ...

Ця методика показала, що велике й значне місце в житті підлітків посідають сім'я і школа. Сім'я, а саме батьки, є величезною цінністю для них. У першу чергу сім'я допомагає їм в ухваленні правильного рішення. Що стосується школи, то учні часто зазначають те, що успішне закінчення школи є їх або близької, або далекою метою. Також їх засмучує погана оцінка за контрольну роботу або, коли їй доводиться писати після хвороби. Цікавий той факт, що 100 % учнів повідомляє про те, що, коли в людини є мета, вона обов'язково повинна її досягти.

Також було використано метод експертних оцінок. Цей метод дозволив визначити ступінь соціальної активності особистості. Ми запропонували педагогам визначити ступінь прояву властивостей, що знаходяться в основі соціальної активності підлітків за шкалою від «сильно виражена» до «відсутня»:

- сильно виражена – активний і ініціативний у реалізації своїх ідей, позицій, принципів; рішуче впроваджує їх у життя; безкорисливий, добрий; допомагає оточуючим;

- достатньо виражена – активний і ініціативний в особливо важливих ситуаціях, ситуаціях подолання, що вимагають реалізації ідей, позицій;

- помірно виражена – активний у реалізації своїх ідей, принципів, позицій в індивідуально-значущих ситуаціях;

- слабо виражена – рідко виявляє активність у реалізації своїх ідей, поглядів, принципів;

- відсутня – активності в реалізації своїх поглядів, принципів не виявляє.

Властивості, які оцінювалися: I – Активний і ініціативний у реалізації своїх ідей, позицій, принципів. II – Рішуче впроваджує їх у життя. III – Безкорисливий, добрий. IV – Допомагає оточуючим.

Ступінь прояву властивостей оцінювалося за 4-бальною шкалою: 4 – сильно; 3 – достатньо; 2 – помірно; 1 – слабо.

Карта експертних оцінок подана в таблиці 2.5.

Таблиця 2.5.

Карта експертних оцінок ступеня прояву властивостей, що знаходяться в основі соціальної активності особистості

	Ім'я, прізвище	Соціальна активність (властивості)			
		I	II	III	IV
1	Стефанія Б.	2	2	4	4
2	Олександр Бе.	1	2	2	2
3	Олександр Бо.	2	3	3	2
4	Вероніка Г.	3	3	3	2
5	Ілля Г.	4	4	4	3
6	Софія Г.	1	1	1	1
7	Заліна Е.	1	1	1	1
8	Семен І.	1	1	3	2
9	Марк К.	2	2	3	3
10	Нікіта К.	3	3	4	3
11	Аліна К.	3	3	4	4
12	Ольга К.	1	1	2	2
13	Владислав Л.	4	4	4	3
14	Нікіта Л.	2	1	2	1
15	Макар М.	3	3	3	3
16	Єгор Н.	3	4	3	3
17	Валерій О.	4	4	3	3
18	Данило П.	3	3	4	3
19	Артур С.	2	2	3	3
20	Єва С.	3	2	4	3
21	Лідія С.	2	2	4	3
22	Софія С.	4	3	4	3

Продовження табл. 2.5.

23	Олександра С.	2	2	3	1
24	Михайло У.	4	3	4	4
25	Ксенія Ч.	1	1	2	1
26	Ілля Ш.	4	3	4	3
27	Анна Я.	3	2	3	3
	Средний балл	2,5	2,4	3,1	2,5

Метод експертних оцінок показав, що підлітки мають помірний ступінь прояву соціальної активності. Слабко проявляють соціальну активність такі учні, як: Софія Г., Заліна Е., Ольга К., Ксенія Ч., Олександр Бе., Нікіта Л.

Результати констатації засвідчили, що переважна більшість дітей недостатньо обізнані щодо понять, які характеризують соціальну активність. Ціннісна система підлітків має переважно особистісно орієнтований характер, а активність в основному спрямована на реалізацію особистих інтересів і потреб. Підлітки недостатньо проявляють ініціативність і прагнення брати на себе додаткову відповідальність. Вони розуміють, що значить бути активним, проте у своєму житті вони рідко або зовсім не проявляють активність.

Важливо зауважити, що високий рівень розвинутості одного з компонентів соціальної активності ще не означає високий рівень соціальної активності в цілому. Звісно, підліток повинен мати знання щодо змісту базових соціальних цінностей, ролей і норм поведінки, визнавати їхнє особисте й соціальне значення, уміти прогнозувати наслідки своїх дій для себе й суспільства. Але лише знання ще не визначають рівень сформованості соціальної активності особистості. Людина, яка має гарну соціальну поінформованість, має розвинені навички соціальної поведінки, має достатню цілеспрямованість, вольові якості, але не робить нічого для інших, а лише методично виконує те, що їй говорять, безсумнівно, приносить певну користь суспільству. Однак вона навряд чи стане з ентузіазмом брати участь у суспільній діяльності, ініціювати її, навіть якщо позитивно ставиться до неї.

Загальний висновок про рівень сформованості соціальної активності підлітків необхідно робити не лише на основі кількісних даних, а й якісного їх аналізу.

Узагальнені результати щодо рівня сформованості соціальної активності у підлітків подані в таблиці 2.6.

Таблиця 2.6.

Рівні сформованості у підлітків соціальної активності

Рівні	Показники	
	кіль-сть	у %
Високий	4	14,8
Достатній	6	22,2
Середній	10	37,0
Низький	7	26,0
Всього	27	100,0

Отже, результати констатувального етапу експерименту показали необхідність проведення додаткової роботи з підлітками щодо досягнення більш високого рівня соціальної активності.

2.2. Розробка та впровадження соціально-педагогічного проекту, спрямованого на формування соціальної активності підлітків

У дітей підліткового віку необхідно формувати соціальну активність, адже їм важливо вміти виявляти свою соціальну позицію у взаємодії із соціальним середовищем, доносити свою думку до співрозмовника, відстоювати свої переконання та ухвалювати самостійні рішення, оцінювати результати власної діяльності на основі усвідомлення своїх обов'язків. Разом з тим, за результатами проведеної діагностики, значна частина опитаних підлітків має середній та низький рівень сформованості соціальної активності.

Теоретичне дослідження цієї проблеми дало змогу визначити, що

формування соціальної активності підлітків ефективно відбувається засобами соціально-педагогічного проектування. Тому було розроблено та впроваджено програму формування соціальної активності підлітків засобами соціально-педагогічного проектування.

Актуальність впровадження даної програми зумовлена тим, що на сучасному етапі розвитку соціальних відносин однією з найважливіших проблем є розвиток соціальної активності підлітків. Вікова категорія обрана не випадково. Підлітковий період – це період становлення особистості, це період переходу з дитинства в доросле життя.

Під час взаємодії з іншими людьми, підліток розвиває навички спілкування, він проявляє себе як особистість. Відсутність таких необхідних у цьому віці навичок спілкування, відсутність розуміння своїх бажань, прагнень, відсутність творчого самовираження говорить про те, що підліток не достатньо соціалізований. Підвищення рівня соціалізованості особистості шляхом розвитку соціальної активності є одним з важливих напрямів роботи.

Крім того, наступний етап у житті підлітка – період юності, протягом якого вирішуються важливі життєві завдання як, наприклад, професійне самовизначення. Тому, щоб підліткові було легше перейти до наступного етапу – етапу дорослості, йому потрібно мати певні якості такі як самоконтроль, відповідальність, уміння налагоджувати контакт, які допоможуть йому в подальшій самореалізації.

Мета програми – підвищення рівня соціальної активності підлітків у процесі підготовки та впровадження ними соціально-педагогічних проектів.

Завдання:

1. Поглибити знання про те, що таке соціальна активність.
2. Поглибити характер і силу потреби в соціальній активності.
3. Розвинути мотивацію до соціально-корисної діяльності.
4. Розвинути позитивне відношення учнів до прояву соціальної активності.

Принципи, покладені в основу програми:

1. Принцип опори на позитивне в особистості підлітка.

2. Принцип діяльності й добровільності участі в ній
3. Принцип осмисленого відношення до своєї поведінки, через проведення рефлексії наприкінці кожного заняття.
4. Доброзичливість і безоценочність. Педагогові неприпустимо порівнювати дії одного учня з діями іншого, тому що оцінка педагога може сприйматися учнем як критика й неприйняття.

Очікувані результати:

- поглиблення характеру й сили потреби в соціальній активності;
- підвищення рівня соціалізації через участь у соціально-корисній діяльності;
- розвинене позитивне відношення учнів до прояву соціальної активності.

Технологія підготовки і реалізації проектної діяльності з метою формування соціальної активності підлітків під час експерименту мала кілька послідовних етапів. Методи формування соціальної активності учнів визначалися на кожному етапі окремо. Під час організації процесу формування соціальної активності підлітків необхідно враховувати такі аспекти: підліток має бути суб'єктом соціально корисної праці; соціальна діяльність підлітків має добровільний характер; ефективність процесу формування соціальної активності залежить від активності самого підлітка.

Реалізація програми відбувалася за чотирма етапами.

На етапі попередньої підготовки були проведені заняття з елементами тренінгу, які забезпечували знання підлітків щодо соціальної активності, її важливості в житті людини, а також мотивування підлітків до активної участі у соціально-педагогічному проекті, засвоєння правил поведінки під час роботи у групі.

На першому заняття учнів було ознайомлено з поняттям соціальної активності та її складовими. Під час бесіди ми обговорювали питання: «Що таке «соціальна активність»?», «Що означає бути соціально активним?», «Лінь і нудьга» та інші. В ході обговорення питань ми надавали можливість всім учням

вільно висловлюватись, не критикувати, вчили чути і дослухатись до думки кожного.

Друге заняття «Я і суспільство» було присвячено обговоренню місця людини в суспільстві, його статусно-рольової структури, соціальних норм як загальних правил громадського життя, активної й пасивної позиції людини як члена суспільства, суб'єкта діяльності, обговорювали питання «Відповідальність і її види», «Відповідальність за себе й інших» та інші.

Третє заняття «Якщо не я, то хто?» мало на меті сформувати в дітей бажання проявляти соціальну активність. З цією метою ми застосували перегляд мотивуючих відеороликів про необхідність прояву людьми соціальної активності «Як добре, що я такий!».

Також нами була проведена рольова гра «Моя хата з краю». Підліткам було запропоновано об'єднатися у підгрупи, кожна з яких повинна була придумати й інсценувати ситуації, що відбивають зміст приказки «Моя хата з краю, нічого не знаю». В цьому завданні поєднуються ділова гра й метод аналізу конкретних випадків.

Аналіз конкретних випадків припускає опис реальної ситуації, визначення послідовності дій людей у цій ситуації й вимагає їхнього аналізу. У рольовій грі ситуація програється, стає більш наочною і зрозумілою. Аналіз ситуації відбувається після її програвання.

Метод рольової гри моделює реально існуючі взаємини між людьми, їх мотиви, ціннісні орієнтації, стратегії рольової поведінки, що їм відповідають, їх життєву позицію. Рольова гра викликає жвавий емоційний відгук як у «акторів», так і у «глядачів». Сила переживань, що виникають, залежить від майстерності тих, хто грає роль, від тієї ситуації, яка програється. Ці переживання можуть мати як позитивний, так і негативний характер. У випадку нашої рольової гри основне завдання було спрямовано на формування у підлітків почуття відрази до позиції «Моя хата з краю», розуміння її негативних соціальних наслідків. Посиленню емоційного ефекту від гри сприяла наступна дискусія на дану тему.

Під час четвертого заняття учнів було ознайомлено з безліччю варіантів видів соціальної активності, було проведено бесіду «На дозвіллі...» та представлено педагогічно регульовані види соціальної активності.

Тут важливо було пояснити підліткам, що не будь-яка діяльність є показником соціальної активності, а лише діяльність, що має певні взаємопов'язані якісні характеристики.

Наприклад, серед видів соціальної активності, що пропонувались для обговорення з дітьми, зазначались навчальна діяльність, активна участь у позакласній роботі, які є основою для подальшого самовдосконалення й самореалізації особистості.

Заняття в гуртках, студіях, об'єднаннях спрямовані на освоєння підлітком соціального досвіду, сприяють не лише формуванню пізнавальної й виконавської діяльності, але й формуванню творчої діяльності, що дозволяє усвідомлено визначати проблеми й вирішувати їх, творчо підходячи до будь-якої діяльності. Розширення знань і поінформованості учнів спрямовано на розвиток здатності до самовизначення в життєвій ситуації, змінюючи її в кращій бік, реалізуючи себе, здійснюючи свої можливості.

Дозвільна діяльність має потужні можливості для реалізації соціальної активності. Зміст цього виду діяльності розглядається як цілісна сукупність різноманітних занять, які поєднують споживання духовних цінностей, соціально-значиму діяльність і активний відпочинок. Принцип, який інтегрує різні види діяльності: подивись, послухай, зроби.

Творча діяльність як педагогічно регульований вид соціальної активності відбиває оригінальність продуктивного творення, унікальності, індивідуальності учасників такої діяльності. Головним мотивом і результатом є самореалізація особистості підлітка.

П'яте заняття мало на меті спрямувати учнів на набуття нового соціального досвіду – бесіда «Для чого бути соціально активним?», «Безкорисливість, прагнення робити добро, допомагати людям».

Шосте заняття було спрямоване на розвиток необхідності в одержанні

нового соціального досвіду через участь у проектах. З цією метою учнів було ознайомлено з поняттям проект, складовими соціально-педагогічного проекту та етапами проектної діяльності.

При розробці соціально-педагогічного проекту ми враховували методіку соціального проектування, що визначає вимоги до структури соціального проекту: визначення проблеми; постановка мети й завдань; визначення необхідних засобів; планування; реалізація й підведення підсумків (рефлексія). При цьому підведення підсумків є не лише формою фіксації ходу роботи, вдалих і невдалих аспектів діяльності, а було умовою аналізу діяльності кожної дитини, її позиції, внеску в спільну справу.

Всі заняття також мали й соціально-профілактичний характер, оскільки підліткам надавалась інформація, що дозволяє попередити поведінку, яка відхиляється від норм. Це особливо важливо для хлопців, які, як показують статистичні дані, у підлітковому віці досить часто роблять протиправні дії.

На етапі планування проектної діяльності, метою якого було формування комунікативних та організаторських умінь у процесі розробки плану проекту, переважно застосовувалися аукціон ідей, трибуна думок, мікрофон, дискусія, бесіда, заохочення.

На цьому етапі було визначено мету та завдання соціально-педагогічного проекту, організовано колективну розробку плану роботи над соціально-педагогічним проектом. Дітей підліткового віку було розподілено на групи за бажанням. Після цього, кожна група обрала тему свого проекту, який вона виконувала протягом усієї проектної діяльності, а в кінці презентувала свої результати. З метою усвідомлення підлітками соціальної проблеми та формування мотивів соціально корисної діяльності, застосовувались такі методи, як: бесіда, мозковий штурм, розповідь, круглий стіл, мікрофон, дискусія, переконання та навіювання. За допомогою проведення бесід, дискусій, розповідей підлітки не тільки отримували інформацію стосовно соціальної проблеми, але і мали можливість висловити своє ставлення до неї, формувалося свідоме сприйняття соціальних процесів, визначалася соціальна позиція кожного

учня. Методи мозковий штурм, круглий стіл сприяли осмисленню учнями соціальної дійсності, самостійному визначенню соціальних проблем, шляхів їхнього вирішення.

Важливим на цьому етапі було ставлення до учня як до свідомого суб'єкта діяльності. Таке ставлення визначається тим, що кожен учень визначає, організовує, керує процесом разом з іншими учнями, залучається до реалізації всіх етапів проектної діяльності, несе відповідальність за виконання дорученого обсягу роботи та допомагає іншим за потреби. Надмірна опіка, зневажливо-критичне ставлення до діяльності учнів, бажання всі питання вирішити самостійно з боку дорослих призводить до інертності, байдужого ставлення, а іноді й до відвертого небажання співпрацювати у колективі.

Під час колективної підготовки проекту з метою виховання відповідального ставлення до діяльності, соціальних обов'язків, готовності до соціальної взаємодії використовували рольові ігри, ділову гру, метод соціальних вправ, бесіду, громадську думку, педагогічну вимогу, приклад, самоаналіз.

На основному етапі підлітки шукали інформацію за своєю темою, здійснювали дослідницьку діяльність, вивчали ситуацію і соціумі, ставлення до означеної проблеми у суспільстві, наводили цікаві факти, готували презентацію та виступ. Після плідної пошукової роботи підлітки підготували та провели відкриті виховні заходи з учнями 8-11 класів ліцею «Логос» за розробленими ними темами: «Ефективне спілкування», «9 ознак здорових стосунків», «Розвиток здорових стосунків», «Самовиховання», «Булінг. Як реагувати?», «Шляхи протидії булінгу в шкільному середовищі», «ВІЛ та СНІД: виклики людині», «ВІЛ та СНІД: що необхідно знати дітям та дорослим», «Сімейні цінності», «Туберкульоз. Це повинен знати кожен» та інші.

У ході реалізації проекту виховний вплив був спрямований на формування досвіду соціальної поведінки та спілкування, умінь та навичок соціальної діяльності, розвитку творчого підходу до діяльності та самостійності.

Заключний етап був спрямований на презентацію отриманих результатів в ході реалізації соціально-педагогічного проекту. Діти підліткового віку намалювали тематичні плакати та захистили свої проекти. Було організовано колективну рефлексію (аналіз та обговорення проведеної роботи протягом усього періоду впровадження соціально-педагогічного проекту). На заключному етапі переважно використовувались самоаналіз, самооцінка, громадська думка, похвала з метою сприяти вихованню відповідальності за результати своєї діяльності, здатності до самоконтролю та самооцінки в соціально значущій діяльності. Обов'язковою є похвала за якісно виконану справу, відповідальне ставлення, допомогу іншим учасникам проекту. Таке ставлення піднімає рівень самооцінки учня, стимулює його до наступної діяльності.

Під час презентації результатів підлітки не лише вдосконалили свої ораторські та риторичні уміння, але й навчилися краще вислуховувати один одного, виявляти емпатію, піддавати аналізу результати роботи, проводити самоаналіз та пишатися результатами спільної праці, які були високим показником продуктивної спільної діяльності на протязі всього часу впровадження соціально-педагогічних проектів на базі ліцею «Логос».

Спостерігаючи за підлітками під час їхньої участі у проектній діяльності на всіх етапах роботи, ми помітили, що не всі учні виявили зацікавленість такою роботою. Проте, після об'єднання їх в підгрупи і розподілу обов'язків між усіма учнями з підгрупи у підлітків поступово зростала зацікавленість роботою, адже діти отримували завдання відповідно до своїх вподобань, інтересів і можливостей. Ми помітили, що ті, в кого рівень прояву соціальної активності був низький, ставили запитання (тобто проявляли ініціативу), вони із задоволенням шукали інформацію, створювали презентацію, малювали плакат, робили написи, обговорювали, яким чином буде краще зробити ту або іншу дію. Також ми відзначили, що вони не соромилися заходити в клас до незнайомих учнів, підходити до незнайомих людей. Вони охоче розповідали ту інформацію, яку знайшли і підготували і дуже ріділи, коли їм ставили питання і вони на них відповідали.

Отже, участь дітей підліткового віку у соціально-педагогічному проекті сприяла розширенню їх уявлень про соціальну активність, її необхідності в житті людини, розвитку умінь соціальної взаємодії, встановлення і розвитку контактів з іншими людьми, отриманню нового соціального досвіду.

2.3. Аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи

Контрольний етап дослідження було спрямовано на виявлення динаміки рівня сформованості соціальної активності підлітків. Воно проводилося за діагностичними методиками, які ми проводили на констатувальному етапі експерименту, на аналогічному змісті. Результати оцінювалися за критеріями й показниками, виділеним нами на констатувальному етапі.

Аналіз отриманих результатів показав зростання рівня сформованості соціальної активності підлітків, які брали участь в експерименті. Високий рівень сформованості соціальної активності склав 33,3%, низький рівень склав 11,1 %.

Таблиця 2.7.

Динаміка рівнів сформованості соціальної активності підлітків

Рівні	На початок експерименту		В кінці експерименту	
	кіль-сть	у %	кіль-сть	у %
Високий	4	14,8	9	33,3
Достатній	6	22,2	10	37,0
Середній	10	37,0	5	18,6
Низький	7	26,0	3	11,1
Всього	27	100,0	27	100,0

Охарактеризуємо зміни щодо сформованості соціальної активності підлітків за визначеними нами критеріями та показниками.

Для виявлення мотивів участі підлітків у діяльності ми провели

«Методику вивчення мотивів участі учнів у діяльності» Л. В. Байбородової.

Ми отримали результати, які показали незначні зміни в перевазі мотивів участі підлітків у діяльності:

- колективістський мотив діяльності було виявлено у 17 учнів – 62,9 %;
- особистісний мотив діяльності було виявлено в 12 учнів – 44,4 %;
- престижний мотив діяльності було виявлено у 6 учнів – 22,2 %.

Тобто колективістські й особистісні мотиви діяльності переважають і, отже, це підтверджує, що підлітки займаються соціальною діяльністю не лише через престижні мотиви, а й для того, щоб отримати нові знання й задоволення від соціально значущої роботи.

Для визначення рівня сформованості вміння взаємодіяти з іншими людьми ми визначали рівень комунікативного розвитку дітей. З цією метою було проведено бесіди з педагогами й спостереження за дітьми під час виконання роботи на основі критерію: чим активніше дитина поводить себе в спілкуванні з іншими людьми, тим вище рівень її комунікативного розвитку.

Серед підлітків було виявлено 5 учасників з дуже високим рівнем комунікативних здібностей – 10 балів. Ці діти швидко й легко орієнтуються у складних ситуаціях, легко й невимушено спілкуються з новими людьми, віддають перевагу ініціативі, прагнуть бути активними, ухвалюють рішення самостійно, домагаються від своїх однолітків спільного ухвалення рішення, опираючись на свою думку.

Серед підлітків було виявлено 16 учнів з високим рівнем прояву комунікативного розвитку – 8-9 балів. Ці діти легко можуть знайти собі нових друзів, готові повести за собою людей, прагнуть до розширення кола знайомств, проявляють ініціативу в самодіяльності, беруть участь в організації спільних заходів і готові самі ухвалювати рішення навіть у важких ситуаціях.

У меншій кількості учнів – 6 осіб бул визначено середній рівень комунікативного розвитку (7 балів). Ці діти готові до контакту з новими людьми, у них велике коло знайомств, вони вміють відстоювати свою точку зору, планують свою роботу, але цей потенціал не стійкий.

Рівень нижче середнього не було виявлено в жодного з учасників експерименту.

Це свідчить про те, що підлітки стали більш товариськими, з більшим бажанням організують заходи, легко йдуть на контакт, не бояться заводити нові знайомства, у них існує потреба в спілкуванні. Такі зміни, на наш погляд, обумовлені тим, що в процесі здійснення проектної діяльності підлітки частіше були в різних соціальних ролях, їм доводилося йти на контакт, брати участь у різних заходах, що дозволило їм набути і розвинути комунікативні навички.

Для визначення рівня соціальної активності підлітків ми використовували тест Ю. П. Платонова. Ми виявили, що нормативний рівень (від 245 до 385 балів) зберігся, тобто група відповідає заданим параметрам соціальної діяльності, але, як і раніше, не досягає вищого (продуктивного) рівня, оскільки існують різні думки в оцінці цілеспрямованості, мотивованості, узгодженості, особистого відношення до роботи.

Методика «Як я розумію слово», спрямована на виявлення уявлень підлітків про моральні категорії, показала, що більшість учнів правильно дають визначення таким поняттям, як «самостійність», «соціальна активність», «гуманність», «особиста відповідальність», але зазнають труднощів у визначенні понять «обов'язок», «гідність», «переконаність».

Методика «Пріоритет» показала, що найцінніші, найбільш значущі якості для учнів – соціальна активність, відповідальність, милосердя, рішучість. Якості, які мають середній рівень значення – чуйність, тверда воля, самостійність, чесність. Найменш значимі якості – це наполегливість, ініціативність.

Методика «Міні-твір», мета якої полягає у виявленні суджень підлітків про основні моральні якості особистості, їх відношення до моральних норм, передбачала для обговорення такі теми:

1. Що означає бути активним?
2. Суспільно корисний вчинок, який я зробив...

3. Що означає робити на користь людям?

4. У чому полягає небезпека бездіяльності?

Дана методика показала, що учні добре інформовані про те, що значить бути активним, а також у своїй практиці вони роблять суспільно корисні вчинки. Проаналізувавши відповіді учнів, ми виокремили найцікавіші і такі, що відповідають поняттю «соціальна активність»: бути активним – це значить брати участь у заходах ліцею та інших заходах; бути активним – значить цікавитися всім, що відбувається у світі, робити щось корисне; суспільно корисний вчинок, який я зробив – посадив дерева на території ліцею, допоміг притулку для тварин, приймав участь в акції «Зробимо наше місто чистішим»; робити на користь людям значить робити їхнє життя щасливішим; небезпека бездіяльності в тому, що від того, що ти нічого не зробив, людина постраждала, а це дуже погано.

Методика «Незакінчені речення» допомогла нам отримати першу, найприроднішу реакцію на запитання, що стосуються моральної сутності особистості. У даній методиці було запропоновано закінчити такі речення:

1. Найбільше мене радує ...
2. Найбільше мене засмучує ...
3. Моя найближча мета ...
4. Моя віддалена мета ...
5. Я би хотів, щоб навколишні мене цінували, насамперед, за...
6. Коли мені важко самому прийняти правильне рішення, то...
7. Якщо я знаю, що вчинив неправильно, то ...
8. У житті я найбільше засуджую ...
9. У житті я найбільше ціную ...
10. Коли людина має мету ...

Ця методика показала, що велике значення і цінність для підлітків має те, що їх оточує: родина, друзі, школа. Вони радіють успіхам в тій чи іншій діяльності. Також для учнів важлива думка оточуючих, яка стосується особистісних якостей і вчинків, тому що у своєму житті вони намагаються бути

чесними людьми й робити корисні для суспільства дії (у більшому ступені для близького оточення). Найчастіше підлітки відповідали, що вони засуджують тих, хто кривдить слабких. У майбутньому учні прагли б добре закінчити ліцей й вступити до університету.

Таким чином, порівняльний аналіз даних, отриманих на констатувальному і заключному етапах дослідно-експериментальної роботи дозволяє зробити висновок про те, що підлітки 9 ХБІП класу ліцею «Логос» підвищили рівень знань щодо соціальної активності, їх відношення до прояву соціальної активності стало позитивним. Також спостерігається підвищення розуміння підлітками моральних категорій, особливо соціальної активності й милосердя. Виходячи їх діагностики «Пріоритет», робимо висновок, що у підлітків відбулася переоцінка цінностей, а саме, на перше місце вийшли такі якості, як соціальна активність, відповідальність, милосердя, рішучість (замість таких якостей, як відповідальність, самостійність, рішучість, тверда воля, які були відзначені на констатувальному етапі). Підлітки стали інакше ставитися до активності, соціальна активність стала для них більш важливою й значущою.

ВИСНОВКИ

У ході дослідження було встановлено, що проблема формування соціальної активності підлітків є актуальною в соціально-педагогічній теорії й практиці.

Результати теоретичного аналізу вітчизняних та зарубіжних філософських, психологічних, педагогічних та соціальних поглядів на сутність соціальної активності особистості дозволили виявити неоднозначність у розумінні терміну «соціальна активність». В науковій літературі загальним є розуміння соціальної активності як свідомого активного ставлення особистості до суспільства та системи соціальних якостей особистості, що реалізується в соціально значущій діяльності. Соціальна активність визначається як складна інтегрована якість особистості, що містить у собі два аспекти: соціальний аспект – накопичення соціальних знань, соціальних умінь, досвіду соціально значущої діяльності; особистісний аспект – відбитий у потребах, інтересах, спрямованості (мотивах), емоційно-ціннісних переживаннях, рефлексії, у відповідальному, позитивному відношенні до соціальної дійсності. Соціальна активність проявляється в ініціативній, спрямованій, соціально значущій діяльності, виражає ступінь залучення особистості в життєдіяльність суспільства та виявляється в діях, спрямованих на досягнення інтересів та цілей людини.

В ході дослідження встановлено, що підлітковий вік є сензитивним періодом для формування соціальної активності й, разом з тим, вказує на її змістовну й структурну особливості в даний віковий період. Основними психологічними потребами підлітка вважаються прагнення до самостійного життя, прагнення до спілкування з однолітками й дорослими, визнання поваги з боку інших людей і звільнення від залежності, підпорядкованості дорослим. У старшому підлітковому віці інтерес все більше перенаправлюється з навчальних предметів у соціальне середовище шкільної діяльності, прояву

своїх можливостей у соціальній активності.

На основі теоретичного аналізу особливостей прояву та формування соціальної активності у підлітковому віці було зроблено висновок, що основними труднощами в прояві соціальної активності є притаманне даному віку невміння правильно співвіднести свої можливості й домагання з реальними результатами діяльності, спілкування. Перешкодою у формуванні соціальної активності підлітка є відношення дорослих до підлітка як до дитини. Рівень соціальної активності підлітків багато в чому пов'язаний з успішністю їхньої соціально-психологічної адаптації й взаємодії із середовищем. Проблемні зони в адаптації сучасних підлітків до умов соціуму обумовлені несформованістю у них таких цінностей, як активність, пізнання й творчість. Недооцінка ролі власної соціальної активності свідчить про недостатню відповідальність і небажання брати її на себе.

У контексті нашого дослідження ми спираємось на точку зору С. Абрамової і розглядаємо соціальну активність підлітків як інтегративну якість, яка охоплює соціальні знання і досвід, потребу в самореалізації й досягненні суспільно значущих цілей і характеризується спрямованістю на різні види соціально корисної діяльності, готовності брати на себе відповідальність за прийняті рішення і власні дії й виявляється в конкретній соціальній діяльності

Проаналізовано та визначено структурні компоненти соціальної активності підлітків (соціальна спрямованість (потреби, інтереси, мотиви, ціннісні орієнтації, світогляд і т. ін.), соціально значущі якості особистості (колективізм, дисциплінованість, організованість, комунікативність тощо), активна практична діяльність), які стали основою у визначенні критеріїв та показників сформованості соціальної активності підлітків.

Розкрито можливості соціально-педагогічного проектування у формуванні соціальної активності підлітків, а саме: забезпечує залучення підлітків до осмислення та реальної перетворювальної діяльності у навколишній дійсності; створює умови для саморозвитку особистості;

забезпечує формування суб'єкт-суб'єктних відносин у процесі виховання та суб'єктне становлення особистості; спонукає підлітків до вияву активності та самостійності; забезпечує орієнтацію виховного процесу на особистість, її інтереси, погляди, систему цінностей; сприяє побудові взаєностосунків на основі довіри та взаємоповаги; надає можливість розв'язувати проблеми та реалізовувати ідеї, особисто значимі для підлітка; створює умови для самореалізації та самоствердження особистості; забезпечує набуття підлітками досвіду колективної творчої діяльності.

Дослідно-експериментальна робота з формування соціальної активності підлітками здійснювалась у три етапи: констатувальний, формувальний, контрольний.

Відповідно до визначених критеріїв сформованості у підлітків соціальної активності (когнітивний, потребово-мотиваційний та діяльнісний (поведінковий)) було дібрано діагностичний інструментарій: методика вивчення мотивів участі учнів у діяльності, методика вивчення розвитку комунікативної сфери, тест «Вимірювання соціальної активності», методики «Як я розумію слово», «Пріоритет», «Міні-твір», «Незакінчені речення».

Констатувальний етап дослідження було спрямовано на вивчення рівня сформованості соціальної активності підлітків на початок експерименту. Нами було виявлено, що підлітки погано інформовані про те, що таке соціальна активність. Також було виявлено, що вони практично не виявляють соціальну активність. Рівень низької поінформованості учнів про соціальну активність, а також показник слабого прояву соціальної активності найбільш чітко відобразили методики «Як я розумію слово» і «Міні-твір». На підставі аналізу й узагальнення даних, отриманих під час констатувального етапу експерименту встановлено, що сформованість соціальної активності підлітків передусім показує середній та низький ступінь орієнтації учнів у соціальному довіллі, недостатньо розвинену мотивація до суспільно-корисної діяльності, посередню розвиненість комунікативних умінь і навичок.

Отримані в ході констатувального етапу експерименту результати стали

підставою для розробки й реалізації програми формування соціальної активності підлітків засобами соціально-педагогічного проектування.

Реалізація програми відбувалася за чотирма етапами. На етапі попередньої підготовки були проведені заняття з елементами тренінгу, які забезпечували знання підлітків щодо соціальної активності, її важливості в житті людини, а також мотивування підлітків до активної участі у соціально-педагогічному проекті, засвоєння правил поведінки під час роботи у групі.

На етапі планування проектної діяльності відбувалося формування комунікативних та організаторських умінь підлітків в процесі спільного визначення мети та завдань соціально-педагогічного проекту, колективно розробки плану роботи над соціально-педагогічним проектом.

На основному етапі підлітки шукали інформацію за темами проектів, здійснювали дослідницьку діяльність, вивчали ситуацію і соціумі, ставлення до означеної проблеми у суспільстві, наводили цікаві факти, готували презентацію та виступи, проводили відкриті виховні заходи з учнями 8-11 класів ліцею «Логос» за розробленими ними темами. Тобто відбувалось формування досвіду соціальної поведінки та спілкування, умінь та навичок соціальної діяльності підлітків, розвитку творчого підходу до діяльності та самостійності.

Заключний етап було спрямовано на презентацію отриманих результатів, під час якої підлітки не лише вдосконалили свої ораторські та риторичні уміння, але й навчилися краще вислуховувати один одного, виявляти емпатію, піддавати аналізу результати роботи, проводити самоаналіз.

Після впровадження програми було здійснено повторне (контрольне) дослідження з метою виявлення динаміки рівня сформованості соціальної активності підлітків.

Результати, отримані на контрольному етапі дослідження свідчать про суттєві зміни щодо рівня знань та прояву соціальної активності підлітків:

- підлітки розуміють та дають правильне визначення термінів, які стосуються соціальної активності;
- відбулася переоцінка цінностей в бік прояву соціальної активності;

- підлітки стали більш товариськими, розвинули свої комунікативні навички, з більшим бажанням організують заходи, легко йдуть на контакт;
- підлітки стали більш соціально активними, з більшим бажанням приймають участь у соціально корисних справах і самі виступають ініціаторами таких справ.

Таким чином, на підставі аналізу отриманих результатів можемо зазначити, що підлітки мають високий та достатній рівень знань щодо соціальної активності, спостерігається бажання до її прояву; сформовано розуміння того, що таке соціальна активність, де і як вона проявляється, з яких компонентів складається. Також відзначається висока поінформованість про проектну діяльність. У підлітків спостерігається власна стійка позитивна позиція до прояву соціальної активності, особливо через проектну діяльність.

Порівняння початкових і кінцевих результатів засвідчило ефективність застосування соціально-педагогічного проектування в процесі формування соціальної активності підлітків в закладі загальної середньої освіти та можливість творчого їх застосування в масовій практиці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдуллин Э. Б., Абдуллина О. А., Аблаев Э. А. Педагогический энциклопедический словарь. Москва : Научное издательство «Большая русская энциклопедия», 2003. 528 с.
2. Абрамова С. Психолого-педагогічна діагностика сформованості соціальної активності у старших підлітків. *Психологія: реальність і перспективи* : Збірник наукових праць РДГУ. 2015. Випуск 4. С. 17-22.
3. Абульханова-Славская К. А. Развитие личности в процессе жизнедеятельности. *Психология формирования и развития личности* / Ред. Л.И. Анцыферова. Москва : Наука, 1981. С. 19-44.
4. Абульханова-Славская К.А. Деятельность и психология личности. Москва :Наука, 1980. 335 с.
5. Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологии. Москва : Академический проект, 2011. 240 с.
6. Ананьев Б. Г. О психологических эффектах социализации. *Человек и общество*. Ученые записки Ленинградского ун-та. Вып. IX. Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1971. С. 144-150.
7. Ануфриев Е. А. Социальный статус и активность личности. Личность как объект и субъект социальных отношений. Москва : Изд-во МГУ, 1984. 288 с.
8. Асмолов А.Г. Психология личности: культурно-историческое понимание развития человека. 3-е изд. испр. и доп. Москва : Смысл; Издательский центр «Академия», 2007. 526 с.
9. Ассаул В. Метод проектів у виховній роботі. *Проектна діяльність у ліцеї: компетентнісний потенціал, теорія і практика*: Науково-методичний посібник / За редакцією С. М. Шевцової, І. Г. Єрмакова, О. В. Батечко, В. О. Жадька. Київ : Департамент, 2008. 520 с.
10. Бабкіна М. І. Формування активної громадянської позиції підлітків у

- позакласній виховній роботі загальноосвітньої школи : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Ін-т пробл. виховання АПН України. Київ, 2009. 231 с.
11. Басов М. Я. Воля как предмет функциональной психологии. Санкт-Петербург : Изд-во «Алетейя», 2007. 544 с.
 12. Батулин Ф. А. Социальная активность трудящихся: сущность и управление. Новосибирск : Наука, 1984. 176 с.
 13. Бачинин В. А. Энциклопедический словарь. Санкт-Петербург : Издательство Михайлова В. А., 2005. 272 с.
 14. Безпалько О. В. Розвиток соціальної активності особистості у дитячому об'єднанні. *Вісник психології і педагогіки* : Збірник наук. праць Інституту психології і соціальної педагогіки Київського університету імені Бориса Грінченка. Випуск 8. Київ, 2012. URL : http://www.psyh.kiev.ua/Збірник_наук._праць._-_Випуск_8
 15. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2-х кн. Київ : Либідь, 2003. Кн. 2 : Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. 344 с.
 16. Блумер Г. Социологическая концепция Дж. Г. Мида. *Рабочие тетради по социологии и теории социологии*. Вып. 1. Москва : МГУ им. Ломоносова. Социологический факультет, 1992. С. 12-28.
 17. Бодалев А. А. Восприятие и понимание человека человеком. Москва : Изд-во МГУ, 1982. 210 с.
 18. Бодалев А. А. О формировании отношений. *Педагогика*. 1997. № 8. С. 39-44.
 19. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. Москва : Просвещение, 1968. 584 с.
 20. Божович Л. И. Изучение мотивации поведения детей и подростков. Москва : Мысль, 2001. 226 с.
 21. Буева Л. П. Социальная среда и сознание личности. Москва : Изд-во МГУ, 1968. 202 с.
 22. Василевська Л. С. Проектна діяльність методиста як засіб удосконалення професійної майстерності педагогів. *Наукові записки Ніжинського*

- державного університету ім. Миколи Гоголя. Сер. : Психолого-педагогічні науки. 2012. № 6. URL : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nzspp_2012_6_32.pdf*
23. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма. Санкт-Петербург: Изд-во «Центр гуманитарных инициатив», 2013. 656 с.
 24. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ, Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. 1440с.
 25. Вишне夫斯基 Ю. Р., Шапко В. Т. Парадоксальный молодой человек. *Социологические исследования. 2006. № 6. С.26-36.*
 26. Возьмитель А. А. Образ жизни: тенденции и характер изменений в пореформенной России. Москва : Институт социологии РАН, 2012. 230 с.
 27. Воспитательный процесс : изучение эффективности. Методические рекомендации / авторы-составители: Е. Н. Степанов, Л. В. Байбородова, А. А. Андреев, С. М. Петрова; под ред. Е. Н. Степанова. Москва : ТЦ «Сфера», 2001. 128с.
 28. Вульфов Б. З. Семь парадоксов воспитания. Москва : Новая школа, 1994. 78 с.
 29. Выготский Л. С. Проблемы возрастной периодизации детского развития. Сочинения: в 6 т. Москва: Педагогика, 1984. Т. 4. 281 с.
 30. Выготский Л. С. Педагогическая психология / под ред. В. В. Давыдова. Москва : Педагогика-Пресс, 1996. 536 с.
 31. Гаврилова Т. П. Понятие эмпатии в зарубежной психологии. Исторический обзор и современное состояние проблемы. *Вопросы психологии. 1975. № 2. С. 147-156.*
 32. Гаврилова Т. П. Диагностика личности трудного подростка в процессе формирования нравственной устойчивости: Методическое пособие. Пермь : Пермский государственный педагогический университет, 2008. 44 с. URL : http://pedagog.pspu.ru/index.php?option=com_attachments&task=download&id=20
 33. Гидденс Э. Социология / Пер. с англ. Изд. 2-е прераб. и доп. Москва :

- Едиториал УРСС, 2005. 632 с.
34. Гиппенрейтер Ю. Б. О природе человеческой воли. *Психологический журнал*. 2005. Т. 26, № 3. С. 15-24.
 35. Гитман Е., Гитман М. Проект в образовательной области «Технология». *Школьные технологи*. 2002. №6. С. 136-137.
 36. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.
 37. Грабовська С. Л., Чолій С. М. Соціальна активність в процесі соціалізації особистості. *Проблеми загальної та педагогічної психології* : зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. Київ : [б. в.], 2010. Т. XII, ч. 1. С. 171-181.
 38. Гузеев В. В. Характерные черты образовательных технологий различных поколений. *Завуч*. 2004. №3. С. 64-96.
 39. Давыдов А. П. Переход от цивилизационной идентичности к самоидентификации личности в России в условиях модернизации. *Философские науки*. 2012. № 11. С. 40-46.
 40. Данілова А. П. Соціальний проект як засіб формування та розвитку ініціативності учнівської молоді. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2013. Вип. 17 (1). С. 237-246.
 41. Деятельность: теории, методология проблемы : Сборник / Сост. И. Т. Касавин. Москва : Политиздат, 1990. 366 с.
 42. Джеймс У. Воля к вере / пер. с англ. С. И. Церетели и др.; сост. Л. В. Блинников, А. П. Поляков. Москва : Республика, 1997. 431 с.
 43. Джидарьян И. А. Категория активности и ее место в системе психологического знания. *Категория материалистической диалектики в психологии* / Ред. Л. И. Анциферова. Москва : Наука, 1988. С. 56-88.
 44. Джонс Дж. Методы проектирования / Пер. с англ. Т. П. Бурмистровой, И. В. Фриденберга; под ред. В. Ф. Венды, В. М. Мунипова. Москва : Мир, 1986. 326 с.
 45. Джонс Дж. Методы прогнозирования. Москва : Мир, 1986. 524 с.

46. Егорышев С. В. Особенности влияния криминального фактора на состояние и развитие социального пространства. *Вестник ВЭГУ*. 2013. № 5 (67). С. 20-27.
47. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / [Алексеевко Т. Ф. та ін.] ; за заг. ред. І. Д. Зверєвої. Київ; Сімферополь : Універсум, 2012. 535 с.
48. Енциклопедія освіти / гол. ред. В. Г. Кремінь. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
49. Єрмаков І. Г., Шевцова С. М. Метод проектів у контексті життєвих результатів діяльності учнів. *Проектна діяльність у ліцеї: компетентнісний потенціал, теорія і практика: Науково-методичний посібник* / За редакцією С. М. Шевцової, І. Г. Єрмакова, О. В. Батечко, В. О. Жадька. Київ: Департамент, 2008. 520 с.
50. Жане П. Мозг и мысль. Москва : Либликом, 2011. 114 с.
51. Иванов А. В. Методика формирования социальной активности учащегося : Учебное пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. Москва : Талант, 2013. 350 с.
52. Иванова Л. К., Колесов И. В. Социальная активность подростков : структура, критерии и показатели оценки. *Вестник Тамбовского ун-та. Серия : Гуманитарные науки*. 2014. № 11. С. 73-80. URL : <http://cyberleninka.ru/article/n/sotsialnaya-aktivnost-podrostkov-struktura-kriterii-i-pokazateli-otsenki> (01.06.2020).
53. Избаш С. С. Проектна діяльність як фактор соціально-професійної адаптації студентів педагогічного університету : дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / Мелітопольський держ. педагогічний ун-т. Мелітополь, 2007. 290 с.
54. Касьянов Г. Проект концепції розвитку освіти України на період 2015-2025 років. URL : http://tnpu.edu.ua/EKTS/proekt_konserc.pdf
55. Клімкіна Н. Г. Формування соціальної активності підлітків із неповних сімей у навчально-виховному процесі основної школи : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / Національний педагогічний ун-т

- ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2009. 21 с.
56. Колесов И. В. Формирование социальной активности подростков средствами клубной деятельности: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Тамбов, 2017. 25 с.
 57. Комиссарова С. А. Деятельность клубных учреждений в пространстве инкультурации и социализации личности. *Вестник московского государственного университета культуры и искусств*. 2010. № 1. С. 104-106.
 58. Кон И. С. Социальная психология. Москва : Московский психол. ин-т, 1999. 560 с.
 59. Кон И. С. Психология ранней юности. Москва : Просвещение, 1999. 280 с.
 60. Косовець В. І. Розвиток соціальної активності молоді в умовах соціокультурного середовища села : дис. ... канд.. пед.. наук: 13.00.05 / Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова. Київ, 2009. 204с.
 61. Кратко А. А., Якуба Е. А. Соціологія. Харків: Константа, 1996. 192с.
 62. Криворученко В. К. Подросток: проблемы социальной адаптации. Москва : Институт молодежи, 2005. 134 с.
 63. Крупнов А. И. Психологические проблемы исследования активности человека. *Вопросы психологии*. 1984. № 3. С. 25-32.
 64. Куприянов Б. В. Роль и место клуба в дополнительном образовании детей. URL: http://www.ucheba.com/met_rus/k_dopobraz/klub.htm. (18.08.2020).
 65. Лисовский В. Т. «Отцы» и «дети»: за диалог в отношениях. *Социологические исследования*. 2002. № 7. С.111-116.
 66. Лоренц К. Агрессия. Человек находит друга. Москва : Изд-во «Римис», 2013. 496 с.
 67. Лук'янова Л. Технологія організації проектної діяльност. *Імідж сучасного педагога*. 2009. № 10. С. 16-21.

68. Маврина И. А, Мотышева А. А. Проектирование системы критериальных оценок эффективности деятельности профессиональных объединений педагогов как субъектов развития образовательного учреждения. *Прикладная психология и психоанализ*. 2006. № 4. С. 30.-39
69. Максимюк С. П. Педагогіка : Навчальний посібник. Київ : Кондор, 2005. 667 с.
70. Малкина-Пых И. Г. Возрастные кризисы: справочник практического психолога. Москва : Изд-во Эксмо, 2004. 896 с.
71. Мальковская Т. Н. Воспитание социальной активности старших школьников: учеб. пособие. Ленинград: ЛГПИ им. А. И. Герцена, 1973. 172 с.
72. Мальковская Т. Н. Социальная активность. Москва : Педагогика, 1988. 144 с.
73. Мануйлов Є. М. Формування соціальної активності особи студента в процесі навчання у ВНЗ. *Вісник Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого* : зб. наук. праць. Сер. Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2010. № 5. Харків : Право, 2010. С. 12-21.
74. Маркузе Г. Одномерный человек. Москва : ООО «Издательство АСТ», 2003. 331 с.
75. Маслоу А. Г. Мотивация и личность / пер. с англ. А. М. Татлыбаевой. Санкт-Петербург : Евразия, 1999. 479 с.
76. Матяш Н. В. Генезис и сущность понятия «Проектная деятельность школьников». *Совершенствование технологического образования учащейся молодёжи* : Сб. материалов международной научно-практической конференции «Технологическое образование сельских школьников в современных условиях». 19-21 сентября 2000 года / Под ред. Р. А. Галустова. Армавир : АГПИ, 2000. С. 146-154.
77. Мордкович В. Г. Социальная активность : суть и споры. *Социальная активность* : сб. научн. трудов. Челябинск : [б.и.], 1976. Вып. 3. С. 3-25.
78. Мордкович В. Г., Посмыкалов В. В. Социальная активность как качество

- общественного человека. *Социальная активность городского населения*. Москва : ИСИ АН СССР, 1984. С. 4-31.
79. Мудрик А. В. Введение в социальную педагогику : учебно-методическое пособие. 2-е изд. переработанное. Москва : Московский психолого-социальный институт, 2009. 568 с.
80. Мудрик А. В. Исследование трансформации механизмов социализации : проект и первые результаты. *Вестник Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета*. Серия 4: Педагогика. Психология. 2014. № 35 (4). С. 44-51.
81. Нафікова Л. А. Формування соціальної активності слабозорих молодших школярів засобами музичного мистецтва : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Ін-т спец. педагогіки АПН України. Київ, 2009. 18 с.
82. Небылицин В. Д. Психофизиологические исследования индивидуальных различий. Москва : Наука, 1976. 336 с.
83. Новиков Б. В. Социальная активность как мера самодеятельности личности. *Творчество и философия*. Киев: Изд-во при Киевском университете, 1989. С. 136-159.
84. Організація соціальної та життєвої практики учнів 11-річної школи : Науково-методичне видання / За редакцією І. Г. Єрмакова, Г. М. Несен, В. В. Нечипоренко, Д. О. Пузікова, Н. М. Гордієнко, О. Л. Позднякової. Запоріжжя : Вид-во Хортицького національного навчально-реабілітаційного багатопрофільного центру, 2012. 248 с.
85. Осипова О. С. Девиантное поведение: благо или зло? *Социологические исследования*. 1998. № 9. С.108-109.
86. Основы социальной педагогики : учеб. пособие для студентов пед. вузов и колледжей / В. И. Загвязинский, М. П. Зайцев, Г. Н. Кудашов [и др.] ; под ред. П. И. Пидкасистого. Москва : Пед. об-во России, 2002. 160 с.
87. Парсонс Т. Система современных обществ. Москва : Изд-во «Аспект Пресс», 1997. 270 с.
88. Парыгин Б. Д. Основы социально-психологической теории. Москва :

- Мысль, 1971. 220 с.
89. Петров А. П. Социальная активность: сущность, содержание, критерии. *Формирование социальной активности личности: сущность, проблемы* : межвуз. сб. науч. тр. Москва : МГПИ им. В. И. Ленина, 1985. Т.1 .С. 8-13.
 90. Петрова І. В. Проектування в соціально-культурній сфері: Навчальний посібник. Київ : Вид-во КНУКіМ, 2007. 372 с.
 91. Петровский А. В., Ярошевский М. Г. История и теория психологии : в 2-х т. Ростов н/Дону : Феникс, 1996. Том 2. 416 с.
 92. Пилипчевская Н. В. Изучение социальной активности студентов педагогического вуза : теория и практика. *Вестник ТГПУ*. 2008. Выпуск 2 (76). С.15-19.
 93. Платонов Ю. П. Основы этнической психологии : Учеб. пособие. Санкт-Петербург : Речь, 2003. 452 с.
 94. Плоткин М. М. Социальное воспитание школьников. Москва : Изд-во Института педагогики социальной работы, 2003. 197 с.
 95. Психологический словарь / под ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. 2-е изд. Москва : Политиздат, 1990. 431 с.
 96. Резник Ю. М. Человек гражданский : проблемы идентичности. *Вопросы социальной теории*. 2010. Том IV. С. 305-325.
 97. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека. Москва : Политиздат, 1975. 304 с.
 98. Роменец В. А. Психологія творчості: Навч.посібник. 3-те вид. Київ : Либідь, 2004. 288 с.
 99. Рувинский Л. И. Теория самовоспитания : учеб. пособие. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1973. 263 с.
 100. Селиванов В. И. Вопросы воли в советской психологии. *Вопросы психологии и педагогики воли* / под ред. В. И. Селиванова. Краснодар : [б.и.], 1969. С. 3-16.
 101. Скиннер Б. Хватит ли человечеству земных ресурсов. Москва : Изд-во «Мир», 1989. 264 с.

102. Слободчиков В. И. Психологические основы личностно-ориентированного образования. *Мир образования – образование в мире*. 2001. № 1. С. 14-18.
103. Словник української мови : в 11 томах / за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970-1980. Т. 8. 1977. С. 176.
URL : <http://sum.in.ua/s/proekt>
104. Смирнов С. И. Технологии в образовании. *Высшее образование в России*. № 1. 1999. С. 55-62.
105. Современный словарь по педагогике / сост. Рапацевич Е. С. Минск : Современное слово, 2001. 928с.
106. Сорочинская Е. Н. Парадоксы и закономерности социального воспитания детей и подростков в реалиях российского социума. *Вестник Костромского государственного университета им. Н.А. Некрасова*. Серия: Педагогика. Психология. Социальная работа. Ювенология. Социокинетика. 2012. Т. 18. № 1. Часть I. С. 37-43.
107. Соціальна педагогіка: словник-довідник / За заг. ред. Т. Ф. Алексеєнко. Вінниця: Планер, 2009. 542 с.
108. Соціологічна енциклопедія / укладач В. Г. Городяненко. Київ : Академвидав, 2008. 456 с.
109. Соціолого-педагогічний словник / За ред. В. В. Радула. Київ : ЕксОб, 2004. 304 с.
110. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості. *Вибр. твори : у 5-ти т.* Київ : Рад. школа, 1976. Т. 1. С. 55-206.
111. Сучасні виховні системи та технології : навчально-методичний посібник для керівників шкіл, вчителів, класних керівників, вихователів, слухачів ІПО / укл. Г. І. Сорока. Харків : Веста; Видавництво «Ранок», 2002. 128 с.
112. Тельна О. А. Формування соціальної активності незрячих учнів молодшого шкільного віку засобами рольової гри : дис. ... канд.. пед.. наук: 13.00.03 / Інститут спеціальної педагогіки національної академії

- педагогічних наук України. Київ, 2011. 208 с.
113. Токаренко Н. Проектна діяльність із дітьми старшого дошкільного віку. *Вихователь-методист дошкільного закладу* : спеціаліз. журн. 2013. № 10. С. 11-18.
114. Торохтий В. С. Психология социально-педагогической деятельности. *Электронный журнал «Психологическая наука и образование»*. 2010. № 5. С. 56-71. URL : www.psyedu.ru.
115. Торохтий В. С. Социальная педагогика и социально-педагогическая деятельность: взаимосвязи и взаимозависимости. *Мат-лы Всерос. конгресса социальных педагогов с междунар. участием*, 18-21 марта 2009 г. / под ред. М.А. Галагузовой : В 4-х ч. Екатеринбург : Урал. гос. пед. ун-т, 2009. Ч. 1. С. 163-169.
116. Третьяков Н. Ф. Социальная активность личности. Москва : Педагогика, 2001. 230 с.
117. Узнадзе Д. Н. Общая психология. Санкт-Петербург : Смысл, 2004. 416 с.
118. Уйсімбаєва М.В. Виховання соціальної активності старшокласників у проектній діяльності. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2015. III(24). Issue : 48. URL : https://seanewdim.com/uploads/3/4/5/1/34511564/uysimbayeva_m.v._upbringing_of_senior_pupils_social_activity_in_the_project_activities.pdf
119. Уйсімбаєва М. Соціальна активність старшокласника: теоретичний аспект. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка*. Сер.: Педагогічні науки. 2015. Вип. 135. С. 211-215. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_p_2015_135_55
120. Уйсімбаєва М. Урахування особливостей проектної діяльності в позакласній роботі у процесі виховання соціальної активності старшокласника. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2015. Вип. 19(2). С. 318-329. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2015_19%282%29__31

121. Фельдштейн Д. И. Психологические основы общественно полезной деятельности подростков. Москва : Педагогика, 1982. 224с.
122. Фельдштейн Д. И. Психологические особенности развития личности в подростковом возрасте. *Вопросы психологии*. 1984. № 6. С. 30-35.
123. Філософський словник соціальних термінів / В. П. Андрущенко, Т. В. Андрущенко, В. Г. Антонченко, В. С. Бакіров, Г. П. Балабанов; під заг. ред. В. П. Андрущенко. 3-є вид. Харків : РИФ, 2005. 672 с.
124. Франкл В. Человек в поисках смысла / Пер. с англ. и нем. Д. А. Леонтьева. Москва : Прогресс, 1990. 367 с.
125. Фришман И. И. Социализация ребенка как многоаспектное явление. *Методика работы педагога дополнительного образования: учеб. пособие для студентов высш. пед. учеб. заведений*. 2-е издание, стереотипное. Москва : Академия, 2004. 160 с.
126. Хайкин В. Л. Активность (характеристика и развитие) : учебно-методическое пособие. Москва : Московский психолого-социальный институт; Воронеж : МОДЭК, 2000. 448 с.
127. Харланова Е. М. Развитие социальной активности будущих специалистов: психолого-педагогический аспект. Учебное пособие. Челябинск : Изд-во Челябинского гос. пед. ун-та, 2009. 187с.
128. Хоружа Л. Проектна культура вчителя: етичний компонент. *Шлях освіти*. 2006. № 4. С.11-15.
129. Цукерман Г. А. Психология саморазвития: задача для подростков и их педагогов. Рига : Эксперимент, 1997. 276 с.
130. Шабанов А. Г. Социальная активность молодежи как социопедагогический феномен. *Сибирский педагогический журнал*. 2010. № 2. С. 384-392.
131. Шилова М. И. Учителю о воспитанности школьников. Москва : Педагогика, 1990. 144 с.
132. Шмальгаузен И. К. Пути и закономерности эволюционного процесса : избранные труды. Москва : Наука, 1983. 360 с.

URL : <https://www.twirpx.com/file/323735/>

133. Якобсон П. М. Психология чувств и мотивации. Воронеж: МОДЭК; М.: Институт практической психологии, 1998. 304 с.
134. Якуба Е. А. Критерии и показатели социальной активности личности. *Вестник Харьковского университета*. 1991. № 351. С. 19-26.
135. Ясперс К. Смысл и назначение истории / пер. с нем. Москва: Политиздат, 1991. 527 с.
136. Goffman E. A Reply to Denzin and Keller. N.Y.: Sage Publications, 2000. 1688 p.

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ**

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

магістра

на тему: **«ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ПІДЛІТКІВ
ЗАСОБАМИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОЕКТУВАННЯ»**

Виконала: студентка 2 курсу, групи 8.2319-сп-з
спеціальності 231 «Соціальна робота»
освітньої програми «Соціальна педагогіка»
Г. П. Селіна

Керівник: доцент кафедри соціальної педагогіки
та спеціальної освіти, доцент, к.пед.н. _____
Ю.Р. Мацкевіч

Рецензент: доцент кафедри соціальної
педагогіки, доцент, канд.пед.н. _____

Запоріжжя
2020

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 99 с., 7 таблиць, 136 джерел.

Об'єкт дослідження – процес формування соціальної активності підлітків.

Предмет дослідження – формування соціальної активності підлітків засобами соціально-педагогічного проектування.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та практично перевірити можливості соціально-педагогічного проектування у формуванні соціальної активності підлітків в закладі загальної середньої освіти.

Методи дослідження:

- **теоретичні:** аналіз педагогічної, психологічної, соціально-педагогічної, соціологічної літератури з проблеми дослідження для вивчення теоретичних основ досліджуваної проблеми, визначення понятійного апарату дослідження, сутності поняття «соціальна активність», психолого-педагогічних основ формування соціальної активності у підлітків; систематизація й узагальнення наукових поглядів на сутність та способи формування соціальної активності підлітків;

- **емпіричні:** опитування, бесіда, тестування, ранжування, метод незакінчених речень, експертної оцінки, спостереження; педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний, контрольний етапи) для збору фактологічного матеріалу з метою перевірки ефективності застосування соціально-педагогічного проектування у процесі формування соціальної активності підлітків у закладі загальної середньої освіти;

- **статистичні:** кількісний та якісний аналіз результатів дослідження і статистична обробка отриманих даних для забезпечення об'єктивності діагностики та достовірності одержаних результатів.

Теоретичне значення роботи полягає в узагальненні теоретичних підходів до проблеми дослідження; уточнені понять «соціальна активність

підлітків», «соціально-педагогічне проектування»; визначено потенціал соціально-педагогічного проектування у формуванні соціальної активності підлітків; подальшого розвитку набули форми та методи формування соціальної активності підлітків, зокрема, засобами соціально-педагогічного проектування у закладах загальної середньої освіти.

Практичне значення дослідження полягає у розробці та впровадженні в освітній процес закладу загальної середньої освіти програми формування соціальної активності підлітків засобами соціально-педагогічного проектування; доборі діагностичного інструментарію для вивчення рівнів сформованості соціальної активності підлітків, який може бути використаний в практичній роботі педагогічними працівниками закладів загальної середньої освіти.

Галузь використання: матеріали дослідження можуть бути використані вчителями, соціальними педагогами, психологами закладів загальної середньої освіти, центрів дитячої та юнацької творчості, інших закладів позашкільної освіти у процесі формування соціальної активності учнівської молоді.

СОЦІАЛЬНА АКТИВНІСТЬ, ПІДЛІТКОВИЙ ВІК, СОЦІАЛІЗАЦІЯ,
СОЦІАЛЬНА АКТИВНІСТЬ ПІДЛІТКІВ, СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНЕ
ПРОЕКТУВАННЯ, ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ.

SUMMARY

Selina A.P. Teenagers' social activity formation by means of social and pedagogical design.

The thesis consists of an introduction, two parts, a conclusion and a reference list (136 sources). The total volume of the thesis is 112 pages including 91 pages of the main body. The thesis contains 7 tables.

This thesis includes a theoretical generalization and the description of an experimental study of teenagers' social activity formation problem, covers the psychological and pedagogical grounds for teenagers' social activity formation, characterizes the process of teenagers' social activity formation by means of social and pedagogical design in a comprehensive school.

The study object is teenagers' social activity formation process.

The study subject is the process of teenagers' social activity formation by means of social and pedagogical design.

The aim of the study is to provide theoretical grounds for teenagers' social activity formation by means of social and pedagogical design in a comprehensive school and put the theory to the test.

The study objectives are as follows:

- 1) to analyze the theoretical and application aspects of the teenagers' social activity formation problem in scientific information sources;
- 2) to study essential characteristics of teenagers' social activity;
- 3) to specify the essence and potential of social and pedagogical design for teenagers' social activity formation;
- 4) to check the efficiency of the programme of teenagers' social activity formation by means of social and pedagogical design as a result of the research.

In Part I "The theoretical grounds for teenagers' social activity formation by means of social and pedagogical design" the problem of teenagers' social activity formation has been analyzed in psychological, pedagogical and sociological

information sources, the terms “social activity”, “teenagers social activity”, “social and pedagogical design” have been defined, the psychological and pedagogical grounds for teenagers social activity formation have been investigated, social and pedagogical design potential for teenagers’ social activity formation has been specified.

In Part II “The research on teenagers’ social activity formation by means of social and pedagogical design” the results of the research on teenagers’ social activity formation in a comprehensive school counselor’s work have been described, a method of teenagers’ social activity formation assessment has been developed, the efficiency of the programme of teenagers’ social activity formation by means of social and pedagogical design has been grounded, implemented and tested.

The research results analysis has confirmed the efficiency of social and pedagogical design application in the process of teenagers’ social activity formation in a comprehensive school and the possibility of its massive creative application.

Key words: social activity, adolescence, socialization, teenagers’ social activity, social and pedagogical design, social activity formation.